

พฤติกรรมศาสตร์ : มุมมองของนักสังคมวิทยา

ศ.ดร.เสรีน ปุณณะหิตานนท์*

๓ อนปลายทศวรรษที่ 40 มุลนิธิฟอร์ดได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นมาชุดหนึ่ง ให้ทำการศึกษาหาข้อเสนอแนะว่าทำอย่างไรจึงจะใช้ทรัพยากรของมูลนิธิได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด เพื่อความสุขสวัสดิ์ของมนุษย์ ผลของการศึกษานำไปสู่การจัดทำแผนงานขึ้นมา 5 แผน ครอบคลุมเรื่องสันติภาพ การเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา และสังคม โดยที่ในเรื่องเกี่ยวกับสังคมนั้นได้แก่การหาทางเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจ และในรายงานผลการศึกษาที่จัดทำขึ้นมีการใช้คำว่า “พฤติกรรมศาสตร์” ขึ้นเป็นครั้งแรกในลักษณะที่ครอบคลุมสาขาวิชาในสังคมศาสตร์หลายสาขาด้วยกัน เช่นรัฐศาสตร์เกี่ยวข้องกับ 2 แผนงานแรก เศรษฐศาสตร์เกี่ยวข้องกับแผนงานที่ 3 ส่วนสังคมวิทยามานุษยวิทยา และจิตวิทยาเกี่ยวข้องกับแผนงานอันสุดท้าย

ต่อมาได้มีการจัดทำ staff paper เสนอต่อคณะกรรมการมูลนิธิเพื่อให้ทราบว่แผนงานที่เคยเสนอมาก่อนนั้นควรมีลักษณะอย่างไรและจะดำเนินการอย่างไรต่อไป ในที่สุดข้อเสนอเหล่านั้นก็ได้รับความเห็นชอบให้ดำเนินการได้ หนึ่งในบทความนี้ได้กำหนดความหมายของพฤติกรรมศาสตร์ไว้หลายประการด้วยกันคือ (1) แผนงานวิจัยเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ไม่ใช่แผนงานในทางปฏิบัติ (2) การยึดมั่นในแนวทางหรือระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์เพื่อให้ได้ความรู้มาอย่างตรงตามความเป็นจริง (objectivity) สามารถพิสูจน์ทดสอบได้ (verifiability) และมีลักษณะทั่วไป (generality) (3) แสวงหาความรู้ขึ้นพื้นฐานของพฤติกรรมมนุษย์ ซึ่งต้องกระทำกันในระยะยาว (4) ความปรารถนาที่จะตอบสนองความต้องการของมวลมนุษย์ (5) การใช้แนวทางที่เรียกว่าสหวิชา ซึ่งไม่จำกัดวงอยู่เฉพาะความรู้ในแขนงวิชาใดแขนงเดียว และก็จะไม่รวมสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องเข้าด้วยกันเป็นแบบหนึ่งแบบเดียวและ (6) เนื้อหาวิชาความรู้ที่กว้างขวางและซับซ้อน มุ่งหมายที่จะหาความรู้ความเข้าใจว่า ทำไมคนเราจึงได้ประพฤติปฏิบัติอย่างที่ได้ออกันอยู่

อนึ่งคำว่า “พฤติกรรม” จะมีขอบเขตครอบคลุมไม่แต่เฉพาะการกระทำที่ปรากฏออกมาภายนอกเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงมโนกรรม เช่น ทศนคติ เจตคติ ความเชื่อ การคาดหวัง การตั้งใจ และปณิธานอีกด้วย ความรู้ที่จะได้จากแผนงานนี้จะประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาของสถาบันที่สำคัญ ๆ อันสืบเนื่องมาจากพฤติกรรมของมนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคลหรือในฐานะที่เป็นสมาชิกของกลุ่มปฐมภูมิ องค์กร ชั้นสังคม หรือสถาบันสังคมอาจกล่าวอย่างสรุปได้ว่า แผนงานที่ 5 ได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์โดยอาศัย

*อาจารย์พิเศษคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การวิจัยค้นคว้าอย่างมีระเบียบแบบแผนทางวิทยาศาสตร์ในเรื่องราวที่เป็นปัญหาสำคัญ ๆ ครอบคลุมเนื้อหาสาระอย่างกว้างขวาง แล้วเปิดโอกาสให้มีการนำไปใช้ประโยชน์ในการจัดดำเนินกิจการทั้งหลายของมนุษย์¹

ในแวดวงของมหาวิทยาลัยเอง ก็มีการเคลื่อนไหวแบบนี้ด้วยเหมือนกัน อย่างเช่นในปี ค.ศ. 1946 มหาวิทยาลัยฮาวาร์ดได้จัดตั้งคณะวิชา "social relations" ขึ้นมาในลักษณะของพฤติกรรมศาสตร์ แต่ใช้ชื่อเรียกอย่างอื่น คณะวิชานี้ครอบคลุมเฉพาะสังคมวิทยา มานุษยวิทยา และจิตวิทยาบางแขนง ไม่รวมเศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ (เคยรวมประวัติศาสตร์ เข้าไว้ด้วยแต่ไม่นานก็เลิกไป) ต่อมาในปี ค.ศ. 1950 นักวิทยาศาสตร์ชีวภาพและสังคมศาสตร์ของมหาวิทยาลัยชิคาโกกลุ่มหนึ่งเริ่มศึกษาค้นคว้าหาทฤษฎีทั่ว ๆ ไปในด้านพฤติกรรมภายใต้ชื่อ "พฤติกรรมศาสตร์" ก่อนหน้านั้นก็เคยมีผู้พยายามเปิดสาขาพฤติกรรมศาสตร์ขึ้นมาในสถาบันมนุษย์สัมพันธ์ของมหาวิทยาลัยเยลล์ แต่วิชาต่าง ๆ ที่นำเข้ามาประกอบเข้าด้วยกันแตกต่างกันไป จากวิชาที่เป็นเนื้อหาของพฤติกรรมศาสตร์ในปัจจุบัน

ภายในแวดวงของสถาบันอุดมศึกษาในปัจจุบันนี้ ความหมายและการใช้คำว่า "พฤติกรรมศาสตร์" ไม่ได้มีรูปลักษณะที่เป็นศูนย์กลางของการจัดองค์กรเหมือนกับคณะวิชาที่เป็นพื้นฐานของการเรียนการสอนมาแต่ดั้งเดิมอย่างเช่น มานุษยวิทยา จิตวิทยา และสังคมวิทยาและก็ไม่ปรากฏว่าเคยมีความพยายามที่จะจัดตั้งคณะพฤติกรรมศาสตร์ขึ้นมาแทนคณะวิชาทั้ง 3 นั้นเพื่อให้นักศึกษาอบรมในระดับบัณฑิตศึกษา อย่างไรก็ตามพฤติกรรมศาสตร์ไม่ได้ครอบคลุมบางแขนงของจิตวิทยาและมานุษยวิทยา เช่น กรณีความรู้เฉพาะทางด้าน vision และ hearing ในจิตวิทยา และโบราณคดีกับกายภาพในมานุษยวิทยา แต่ได้ครอบคลุมไปถึง (ก) บางแขนงวิชาของรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ที่ศึกษาด้านพฤติกรรมทางการเมืองและกฎหมาย (ข) บางแขนงวิชาของจิตเวชเกี่ยวกับ พฤติกรรม เบี่ยงเบน พฤติกรรม ที่เป็น ผล ของ การ เปลี่ยน แปลง ด้าน สรีระ หรือ chemical intervention (ค) บางแขนงวิชาของภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวกับอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่มีต่อพฤติกรรมของมนุษย์ (ง) บางแขนงวิชาของชีววิทยาที่เกี่ยวกับพื้นฐานทางสรีรภาพและวิวัฒนาการของพฤติกรรมของมนุษย์ (จ) บางแขนงวิชาของเศรษฐศาสตร์และบริการธุรกิจที่เกี่ยวกับพฤติกรรมในการบริโภค ขวัญหรือกำลังใจในการทำงานในวงการอุตสาหกรรม และการวิเคราะห์ด้วยข้อมูลประจักษ์ในเรื่องการตัดสินใจของนักธุรกิจ และ (ฉ) บางแขนงวิชาของประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการวางหลักทั่วไปในเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ภายใต้เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์

ในการที่จะลงความเห็นว่ามีวิชาการใดเป็นส่วนหนึ่งของพฤติกรรมศาสตร์หรือไม่นั้น มีหลักเกณฑ์ที่จะต้องพิจารณาอย่างน้อย 2 อย่างคือ (1) จะต้องเป็นเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์

แต่ก็อาจจะรวมเอาบางแขนงของจิตวิทยาและชีววิทยาที่ศึกษาพฤติกรรมของสัตว์เข้าไว้ด้วยเพราะเป็นความรู้พื้นฐานที่จะใช้ศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์โดยทางอ้อม และ (2) จะต้องกระทำอย่างมีระเบียบแบบแผนโดยใช้ระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์เป็นหลัก จากเกณฑ์ทั้ง 2 ข้อนี้ทำให้กล่าวได้อย่างเต็มปากว่า สังคมวิทยาเป็นส่วนหนึ่งของพฤติกรรมศาสตร์ได้อย่างแน่นอน แต่สำหรับสังคมวิทยาในยุคเริ่มแรก อาจจะมีข้อโต้แย้งว่ายังไม่ได้เป็น เพราะในการนิยามความหมายของสังคมวิทยาในยุคนั้นไม่ได้ครอบคลุมไปถึงการศึกษาพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคล และก็ไม่มีพยานหลักฐานโดยตรงว่านักสังคมวิทยาได้ใช้ระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์เป็นหลักในการศึกษา อย่างไรก็ตามถ้าพิจารณาถึงวัตถุประสงค์ในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับชีวิตทางสังคมและระดับความสามารถของนักวิชาการในสมัยก่อนศตวรรษที่ 20 ในการนำเอาระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์มาใช้หรือประยุกต์ใช้แล้วผู้เขียนเห็นว่าน่าจะอนุโลมให้สังคมวิทยาเป็นส่วนหนึ่งของพฤติกรรมศาสตร์มาตั้งแต่ศตวรรษที่แล้ว

อนึ่ง เพื่อที่จะแสดงให้เห็นจุดเริ่มต้นและวิวัฒนาการของสังคมวิทยาจนเป็นพฤติกรรมศาสตร์เต็มตัวในสมัยปัจจุบัน พร้อมทั้งมุมมองนักสังคมวิทยาภายในกรอบของพฤติกรรมศาสตร์อย่างชัดเจน ผู้เขียนขอลำดับเรื่องราวไว้เป็น 4 ตอนด้วยกันคือ (1) ยุคสมัยก่อนที่จะมีหรือเกิดคำว่า “สังคมวิทยา” (2) ยุคหลังปฏิวัติใหญ่ในฝรั่งเศสจนกระทั่งถึงสงครามโลกครั้งแรก (3) ยุคหลังสงครามโลกครั้งแรกจนถึงปลายทศวรรษที่ 5 และ (4) ยุคการเริ่มพัฒนาสังคมวิทยา “สร้างสรรค์” หรือสังคมวิทยากระแสต้านจนถึงปัจจุบัน

สังคมวิทยายุคแรก ๆ ๑ “วงความรู้หรือวงวิชาการที่ปัจจุบันรู้จักกันในนามของ”สังคมวิทยา” ได้มีมาก่อนที่ Auguste Comte จะตั้งชื่อนี้มาหลายศตวรรษทีเดียว กล่าวคือในศตวรรษที่ 14 มีนักปราชญ์ชาวอาฟริกันชื่อ Ibn-Khaldun เป็นผู้นำในการศึกษาเปรียบเทียบชีวิตความเป็นอยู่และความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ในสังคมที่ด้อยอารยธรรมกับของมนุษย์ในสังคม “สมัยใหม่” นอกจากนั้นยังได้ประยุกต์ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ศึกษาสถาบันทางสังคมที่สำคัญ ๆ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าผลงานของท่านผู้นี้ไม่ได้รับการเผยแพร่ไปสู่โลกตะวันตก และเพิ่งจะมาค้นพบกันหลังจากนั้นนานนับศตวรรษ ๆ

นักคิด/นักปรัชญา/นักสังคมศาสตร์ในสมัยต่อมายังคงให้ความสนใจในภาพรวมของสังคมเป็นสำคัญ แต่ถ้ามีการพูดถึงพฤติกรรมของมนุษย์ ก็จะใช้มนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์จากวิชาฟิสิกส์ชีวกลศาสตร์ และชีววิทยามาวិเคราะห์และบรรยาย ดังเช่นเปรียบเทียบให้เห็นว่าชีวิตและการกระทำถือว่าเป็นการทำหน้าที่อย่างสม่ำเสมอของ human machinery และการตายของมนุษย์ก็เหมือนกับเครื่องเสียหรือเครื่องฟังก์ที่หมดสภาพแล้ว บางคนก็เปรียบเทียบให้เห็นว่า

ชีวิตมนุษย์ก็คือการหมุนเวียนหรือไหลเวียนของโลหิต ความนึกคิด และความปรารถนา บางคนก็อธิบายโดยใช้หลักกลศาสตร์ว่าที่ไหนมีการเคลื่อนไหวที่นั่นก็มีความเฉื่อย ซึ่งในกรณีของมนุษย์จะปรากฏออกมาให้เห็นในรูปของความโน้มเอียงที่จะสงวนรักษาตัวเองและดูแลผลประโยชน์ของตน และบางคนก็กล่าวว่กิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์เป็นผลของแรงโน้มถ่วงหรือแรงผลักหรือความสัมพันธ์การดึงดูดเข้าหากันหรือผลักไสกันและกัน ทำให้เกิดความสม่ำเสมอในกิจกรรม และกระบวนการทางจิตใจซึ่งคล้ายคลึงกับความสม่ำเสมอของการเคลื่อนไหวทางกายภาพ

สังคมวิทยาคหหลังการปฏิวัติใหญ่ในฝรั่งเศสจนถึงสงครามโลกครั้งแรกการปฏิวัติอุตสาหกรรม การเติบโตของระบบทุนนิยม อิทธิพลของสำนักคิด The Enlightenment และการปฏิวัติใหญ่ในประเทศฝรั่งเศส ปีค.ศ. 1989 ยังผลให้เกิดการปฏิวัติอีกหลายครั้งหลายหนในเวลาต่อมาตลอดศตวรรษที่ 19 และผลพวงของการปฏิวัติทางการเมืองเหล่านี้ได้กระตุ้นให้นักคิด/นักปรัชญาจำนวนมากในยุคนั้นพุ่งเล็งความสนใจไปที่ความวุ่นวายและการเสีาระเบียบทางสังคม และได้เสนอแนวความคิดในการจัดระเบียบสังคมเสียใหม่เพื่อแก้ปัญหาสังคมต่าง ๆ ที่รุมเร้าอยู่ในขณะนั้น Comte, Marx, Spencer, Simmel, Durkheim และ Pareto เป็นนักสังคมวิทยาชั้นนำในการพัฒนาวิชาการด้วยการใช้หลักเหตุผลและการวิจัยเพื่อสร้างกฎทางสังคมให้ได้เหมือนกฎธรรมชาติที่ใช้อธิบายโลกทางกายภาพ

น่าสังเกตว่าComteถึงแม้จะให้ความสนใจในพฤติกรรมของมนุษย์น้อยมากแต่ก็ได้ส่งเสริมสนับสนุนให้มีการใช้ระเบียบทางวิทยาศาสตร์ศึกษาสังคมมนุษย์ สำหรับ Herbert Spencer ซึ่งได้แต่งตำราสังคมวิทยาขึ้นมาเป็นคนแรก (“หลักสังคมวิทยา”) ก็ได้แต่เพียงพูดถึงมนุษย์ว่าเป็นอินทรีย์ที่เติบโตและพัฒนาจนเกิดความซับซ้อน และจำแนกแยกตัวเป็นองค์ประกอบที่หลากหลายทั้งในด้านโครงสร้างและการหน้าที่ ไม่สนใจที่จะอธิบายว่าพฤติกรรมของมนุษย์มีสาเหตุมาจากอะไรและมีรูปแบบใดบ้าง เพียงแต่เสนอแนวคิดปัจเจกบุคคลนิยมหรือชีวิตทางสังคมที่ปราศจากการควบคุมจากภายนอกหรือจากรัฐบาลทางฝ่าย Karl Marx ก็เช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าจะได้รับอิทธิพลโดยตรงจากแนวปรัชญาของ Hegel และ Feuerbach แต่ก็กลับไปให้ความสำคัญแก่โลกทางวัตถุ แทนที่จะเป็นเรื่องจิตใจ (mind) ความรู้สึกนึกคิดและกระบวนการทางสมองของมนุษย์ ดังนั้นจึงพูดถึงพฤติกรรมของมนุษย์แต่เฉพาะในบริบทของการใช้แรงงาน โดยเน้นความขัดแย้งระหว่างนายทุนกับกรรมกรเป็นสำคัญ

อย่างไรก็ดี Marx ได้เสนอแนวคิดในทางพฤตินิยมศาสตร์อยู่บ้างเหมือนกัน ดังเช่น การพูดถึงลักษณะหรือพื้นฐานทางธรรมชาติของมนุษย์ว่าเป็นผู้สร้างผลิตผลที่แสดงออกให้เห็นถึงพลังขับที่สร้างสรรค์ภายใต้ความร่วมมือกับคนอื่น และมนุษย์เรามีความต้องการที่จะทำงานด้วย

กันเพื่อผลิตสิ่งทีจำเป็นสำหรับการอยู่อาศัย แต่แล้วก็ถูกขัดขวางโดยการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ และสังคมในระบอบทุนนิยม ผลของการขัดขวางทำให้เกิดความแปลกแยก(alienation) ซึ่งในความหมายเดิมนั้นได้แก่การแตกสลายของความเกี่ยวพันระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่ได้ผลิตขึ้นมา แต่ในสมัยปัจจุบันมีความหมายถึงความรู้สึกนึกคิดในทางลบ เช่น ความรู้สึกไร้อำนาจ ไร้ระเบียบ ไร้ความหมาย ความรู้สึกแปลกแยก ฯลฯ

สำหรับ Pareto ซึ่งเป็นชาวอิตาลีคนนั้น มีแนวคิดที่โต้แย้งกับของ Marx และปรัชญา Enlightenment โดยเน้นความสำคัญของสัญชาตญาณที่ทำให้คนเราประพฤติปฏิบัติอย่างไม่มีเหตุผล และด้วยเหตุนี้เองจึงหวังได้ยากว่ามวลชนจะเป็นพลังสำคัญในการปฏิวัติอย่างที Marx ทำนายไว้เนื่องจากมวลชนก็ถูกรอบงำด้วยสัญชาตญาณที่ไร้เหตุไร้ผลด้วยเช่นเดียวกัน ส่วน Gaetano Mosca นักวิชาการร่วมสมัยอีกคนหนึ่งของ Pareto ก็เห็นทำนองเดียวกันว่า ความโน้มเอียงทางด้านจิตใจอันเป็นนิรันดร เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ คนเราแต่ละคนมักจะรับเอาความคิดเห็น ความเชื่อ และความรู้สึกในใจที่แพร่หลายอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เขาได้เติบโตขึ้นมาไว้ และพฤติกรรมโดยธรรมชาติอันแท้จริงของมนุษย์ไม่ใช่เป็นการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการดำรงชีพ แต่ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อให้เด่นกว่าคนอื่น และนั่นก็คือปรากฏการณ์อันไม่เปลี่ยนแปลงที่บังเกิดขึ้นในสังคมทั้งหลายของมนุษย์

ความสนใจโดยตรงในเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ได้ปรากฏออกมาอย่างชัดเจนในผลงานของนักสังคมวิทยาชาวเยอรมันชื่อ George Simmel ซึ่งเป็นคนแรกที่บุกเบิกการวิเคราะห์เชิงจุลภาคขึ้น โดยมีการกระทำต่อกันหรือปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เป็นหน่วยของการวิเคราะห์ และมีรูปแบบของการกระทำต่อกัน และประเภทของผู้ที่เกี่ยวข้องเป็นจุดศูนย์รวมความสนใจในผลงานสำคัญชิ้นหนึ่งในทศวรรษแรก (ค.ศ.1907) Simmel ได้วิเคราะห์พฤติกรรมของคน 2 คน(the dyad) เปรียบเทียบกับ 3 คน (the triad) โดยชี้ให้เห็นว่าการเพิ่มคนเข้าไปในความสัมพันธ์เพียงคนเดียว (จาก 2 เป็น 3) จะทำให้ความสัมพันธ์เปลี่ยนไปอย่างมากมามีพฤติกรรมแปลกใหม่เกิดขึ้นโดยที่ไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้ในความสัมพันธ์ระหว่างคน 2 คนตัวอย่างเช่น ในกรณี 3 คน หนึ่งในสามคนนั้นสามารถกลายเป็นผู้ตัดสินหรือไกล่เกลี่ยความแตกต่างระหว่างอีก 2 คนที่เหลือ ยิ่งไปกว่านั้น 2 ใน 3 คน สามารถรวมหัวกันครอบงำอีกคนที่เหลือได้ ดังนั้นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นจึงมักจะมีลักษณะต่างคนต่างหาพวกเพื่อไม่ให้เกิดการแบ่งพวกเป็น 2 ต่อ 1 การที่คนเราไม่ต้องการตกเป็นฝ่ายข้างน้อยนี้เอง ที่ทำให้ไม่ค่อยมีความขัดแย้งอย่างรุนแรงจนกระทั่ง “วงแตก” นอกเสียจากว่าคนที่อาจจะตกเป็นฝ่ายข้างน้อยสามารถคบหาสมาคมกับคนอื่นที่อยู่นอกกลุ่มได้ด้วยคามพึงพอใจ

งานสำคัญชิ้นต่อมาของ Simmel ก็คือการวิเคราะห์ความขัดแย้งในสังคม ซึ่งท่านได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่ามนุษย์เรามีแรงผลักดันจากภายในที่ทำให้แสดงความไม่เป็นมิตรออกมาหรือเพราะ

ความต้องการที่จะเกลียดและต่อสู้ แต่ในขณะเดียวกันก็มีความต้องการที่จะรักและโยคีก็ตาม ดังนั้นความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์อาจแสดงให้เห็นปรากฏออกมาในรูปของพฤติกรรมที่ไม่เป็นมิตรต่อกันเพราะไปกระตุ้นสัญชาตญาณความต้องการที่จะเกลียด แต่ก็อาจจะไม่แสดงออกมาเพราะมีพลังน้อยกว่าสัญชาตญาณความรักใคร่โยคี หรือไม่ก็ถูกทำให้บรรเทาลงด้วยความสัมพันธ์อันกลมเกลียว

Max Weber นักสังคมวิทยาผู้ยิ่งใหญ่อีกคนหนึ่งก็นิยามความหมายของสังคมวิทยาในลักษณะที่เน้นความสำคัญของการศึกษาการกระทำทางสังคม Weber ให้ความเห็นว่าสังคมวิทยาเป็นวิทยาศาสตร์ที่มีจุดมุ่งหมายที่จะทำความเข้าใจพฤติกรรมทางสังคม โดยการแปลความหมายเพื่อให้สามารถอธิบายสาเหตุ การดำเนินไป และผลของพฤติกรรมเหล่านั้นได้ พฤติกรรมทางสังคมก็คือ การกระทำทั้งหลายที่ผู้กระทำให้ความหมายตามความรู้สึกนึกคิดของตนไว้ด้วย ไม่ว่าจะเป็นการกระทำที่ปรากฏออกมาภายนอกหรือรู้สึกอยู่แค่เพียงภายใน การกระทำจะมีลักษณะเป็นการกระทำทางสังคมก็เพราะผู้กระทำนอกจากจะกำหนดความหมายให้แก่มันแล้วยังพยายามที่จะกำหนดความหมายให้แก่การกระทำของคนอื่นอีกด้วย นอกจากนี้ Weber ยังตระหนักด้วยว่าความเป็นจริงที่อยู่เบื้องหลังโครงสร้างของสังคมอันได้แก่ สถาบัน ชั้นสังคม หรือแม้กระทั่งตัวรัฐเอง ก็คือปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ที่เต็มไปด้วยความหมายระหว่างสมาชิกทั้งหลายของสังคม และในการศึกษาเพื่อหาความเข้าใจในเรื่องโครงสร้างและกระบวนการทางสังคมนั้นจะต้องศึกษากันที่ระดับความหมายทั้งนี้เพราะในโลกของความเป็นจริงนั้นผู้กระทำจะแปลและให้ความหมายแก่ความเป็นจริงที่อยู่ล้อมรอบตัวแล้วก็ประพฤติปฏิบัติออกไปตามความหมายที่ให้ไว้แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าผลงานของ Weber อย่างเช่นการวิเคราะห์เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และการวิเคราะห์โครงสร้างของสังคม เกือบจะไม่ได้มีการนำเอาวิธีการวิเคราะห์ระดับจุลภาคมาใช้ อย่างที่ได้เสนอไว้ กล่าวคือแทนที่จะพุ่งเล็งความสนใจไปที่ตัวบุคคลในปฏิสัมพันธ์และแปลความหมายของการกระทำระหว่างกัน กลับไปสนใจในเรื่องโครงสร้างทางสังคมกับวัฒนธรรมและอิทธิพลที่ต่างฝ่ายต่างมีต่อกัน

นักสังคมวิทยาชาวอเมริกันรุ่นเดียวกันส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของนักวิชาการชาวยุโรปที่เอียนามาแล้วข้างต้น มาเป็นพื้นฐานในการพัฒนากรอบแนวคิดของตนขึ้นมา กล่าวกันว่า W.G. Sumner เป็นนักวิชาการที่ได้สอนวิชาแรกของสังคมวิทยาในมหาวิทยาลัยอเมริกัน ท่านผู้นั้นนอกจากจะรับเอาแนวทฤษฎีของ Charles Darwin เรื่องการเลือกสรรตามกฎธรรมชาติ และของ Spencer เรื่องการอยู่รอดของผู้ที่เหมาะสมที่สุดหรือสมบูรณ์ที่สุดมาอธิบายพฤติกรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์คือการดิ้นรนต่อสู้กับสิ่งแวดล้อมแล้วยังได้สนับสนุนแนวคิดที่ว่าพฤติกรรมของมนุษย์เป็นไปตามสัญชาตญาณความก้าวร้าวและมุ่งแข่งขันกับผู้อื่น คนที่มีความสามารถมากกว่าก็จะประสบความสำเร็จ คนที่ด้อยกว่าก็จะล้มเหลว

การจัดตั้งคณะสังคมวิทยาขึ้นมาในมหาวิทยาลัยชิคาโก เมื่อปี ค.ศ.1892 เป็นการปูพื้นฐานที่มั่นคงสำหรับการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ในระดับจุลภาค และเน้นการวิจัยหาข้อมูลประจักษ์อย่างเป็นระเบียบแบบแผนทางวิทยาศาสตร์ในเรื่องที่เป็นประเด็นทางสังคมวิทยามากกว่าที่จะหมกมุ่นอยู่แค่เรื่องการสร้างทฤษฎีที่แสนจะเป็นนามธรรมและการวิจัยจากเอกสารในห้องสมุด หรือเอกสารเป็นสำคัญ W.I. Thomas นับได้ว่าเป็นผู้บุกเบิกคนสำคัญในเรื่องการศึกษาพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล และความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของกลุ่มสังคมกับกลุ่มสังคมหรือกลุ่มชาติพันธุ์ที่เขาสังกัดอยู่ นักสังคมวิทยารุ่นเดียวกันและในรุ่นต่อมาคุ้นเคยกับข้อความอันเป็นอมตะที่ Thomas ให้ไว้ว่า “ถ้าคนเรานิยามสถานการณ์ว่าเป็นจริง ผลที่ปรากฏออกมาภายหลังก็จะเป็นจริงเช่นนั้น” ซึ่งเป็นการเน้นให้เห็นอิทธิพลของความคิดที่มีต่อการกระทำของคนเรา และยังมีวลีอันเป็นอมตะอีกอันหนึ่งคือ “การนิยามความหมายของสถานการณ์” ก่อนที่คนเราจะตัดสินใจทำอะไรลงไป แนวความคิดระดับจุลภาคอย่างนี้ได้มีการพัฒนาต่อมาจนกระทั่งได้กลายเป็นแนวทฤษฎีสำคัญที่ชื่อว่า *symbolic interactionism*

น่าสังเกตว่านักสังคมวิทยาของมหาวิทยาลัยชิคาโก ได้นำเอาแนวทฤษฎีทางจิตวิทยา มาผนวกเข้าไว้กับแนวทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ด้วย ดังเช่น ผลงานของ William James แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ในเรื่องความสามารถของมนุษย์ในการที่จะมองตนเองว่าเป็นวัตถุแล้วสร้างความรู้สึกและทัศนคติต่อตัวเองได้เหมือนกับที่มีทัศนคติต่อวัตถุอื่น ๆ นอกตัวดังนั้นจึงสามารถสนองตอบต่อตัวเองได้อย่างคงเส้นคงวาเหมือนกับที่สนองตอบต่อคนอื่นหรือสิ่งอื่นที่เป็นเป้าของทัศนคตินั้น ๆ ผลงานของนักจิตวิทยาสำนัก Pragmatism ที่ชื่อ John Dewey ก็มีอิทธิพลต่อนักสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยชิคาโกเช่นเดียวกัน Dewey ได้สร้างแนวคิดเรื่องจิตใจ (*mind*) ขึ้นมาอธิบายความพยายามของมนุษย์ในอันที่จะปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม โดยที่จิตใจนั้นเป็นกระบวนการที่มีความนึกคิดเป็นพื้นฐานรองรับ ซึ่งทำให้มนุษย์สามารถเผชิญกับเงื่อนไขต่าง ๆ ที่อยู่ล้อมรอบตัวได้อย่างเพียงพอที่จะอยู่รอด จิตใจจะช่วยให้เรารู้ได้ว่าวัตถุสิ่งของในสิ่งแวดล้อมเป็นอะไรอย่างไร แนวทางการกระทำจะมีอย่างไรได้บ้าง ผลของการกระทำจะเป็นอย่างไร ยับยั้งการกระทำที่ไม่เหมาะสมแล้วเลือกแนวทางการกระทำที่จะช่วยปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้ง่ายขึ้น

C.H. Cooley แห่งมหาวิทยาลัยมิชิแกนได้นำเอาแนวคิดของ James ไปพัฒนาต่อให้มีความหมายเพิ่มเติมว่า อัตตาปรากฏขึ้นมาจากการติดต่อสื่อสารกับคนอื่น โดยที่ขณะมีการกระทำต่อกันนั้น ต่างก็แปลความหมายของคำพูดและอากัปกิริยาของกันและกันซึ่งก็จะทำให้ต่างคนต่างรู้ว่าตนเองเป็นอย่างไรในสายตาหรือทัศนะของอีกฝ่ายหนึ่ง ต่างก็มีจินตนาการว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะประเมินคุณค่าของตนอย่างไร ผลที่ตามมาก็คือ ได้ภาพของตัวเองหรือความรู้สึกและทัศนคติต่อ

ตัวเอง Cooley เรียกกระบวนการทั้งหมดนี้ว่า looking - glass self อากัปกิริยาของคนอื่นทำหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นกระจกส่องที่เราเห็นและประเมินค่าของตัวเอง เช่น เดียวกับที่เราเห็นและประเมินสิ่งอื่นในสิ่งแวดล้อมของเรา นอกจากนั้น Cooley ยังตระหนัก ด้วยว่าอัตตาบังเกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่ม และได้สร้างมโนศัพท์ “กลุ่มปฐมภูมิ” ขึ้นมาเพื่อที่จะให้เห็นว่าการได้กระจกส่องในกลุ่มสังคมบางกลุ่มมีความสำคัญต่อการเกิดและการดำรง รักษาอัตตามากกว่าที่จะได้จากกลุ่มอื่น กลุ่มสังคมกลุ่มเล็ก ๆ ที่สมาชิกมีความใกล้ชิดและจิตใจผูกพันกันจะมีความสำคัญที่สุดในการทำให้เกิดความรู้สึกและทัศนคติต่อตัวเองอย่างมีแบบแผน นอกจากนั้นยังให้ความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า เด็ก ๆ ซึ่งโดยปกติแล้วจะมีลักษณะเอาแต่ใจตัวเป็น สำคัญ แต่เมื่อได้เรียนรู้ที่จะนำความรู้สึกนึกคิดของคนอื่นในกลุ่มมาพิจารณา เพื่อปรับแนวทางการกระทำให้เข้ากันได้แล้ว ก็จะกลายเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมสร้างคุณประโยชน์ให้แก่สังคมในที่สุด

ผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในการช่วยพัฒนามุมมองแบบปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ หาใช่ นักสังคมวิทยาไม่ แต่กลับเป็นนักปรัชญาที่สอนอยู่ในมหาวิทยาลัยชิคาโกในสมัยเดียวกับ Thomas ท่านผู้นี้ชื่อ G.H. Mead สอนวิชาจิตวิทยาสังคมของคณะปรัชญา และเป็นวิชาที่นักศึกษาสังคมวิทยา ระดับปริญญาโทและเอกเลือกเรียนกันมาก ในภายหลังได้นำเอาความรู้ที่เรียนมาจาก Mead มาผสมผสานเข้ากับความรู้ที่ได้เรียนจาก Thomas และ Park แห่งคณะสังคมวิทยาแล้วผลิตผลงานออกมาในช่วงเวลา ก่อนที่ Herbert Blumer ซึ่งเป็นศิษย์คนหนึ่งของ Mead จะได้ตั้งชื่อมุมมองหรือแนวทฤษฎีนี้ว่า symbolic interaction

ตัว Mead เองได้นำเอาแนวคิดของ Dewey ของ Cooley และแนวทฤษฎีจากจิตวิทยาสำนักพฤติกรรมนิยมมาผสมผสานเข้าด้วยกัน ถึงแม้ท่านจะยอมรับหลักการสำคัญของพฤติกรรมนิยมที่ว่า การเสริมแรงเป็นเครื่องนำทางและควบคุมการกระทำของคนเรา แต่ก็นำหลักนี้มาใช้ในแนวใหม่ โดยเอาสิ่งที่นักพฤติกรรมนิยมไม่เห็นด้วยอันได้แก่พลวัตภายในจิตใจของมนุษย์เข้ามาบรรจุไว้ในหลักการเสริมแรงด้วย อนึ่ง จากแนวทฤษฎี pragmatism Mead เห็นว่าชีวิตอินทรีย์มีความสามารถที่จะจัดการกับเงื่อนไขหรือสภาพอันแท้จริงของโลกได้ และเมื่อรวมเข้ากับแนวคิดของพฤติกรรมนิยมแล้ว ก็จะได้มุมมองใหม่ว่าชีวิตมนุษย์มีพื้นฐานอยู่บนความพยายามที่จะแสวงหาวิธีจัดการกับปัญหาที่เกิดจากเงื่อนไขของสถานการณ์ และในการนี้ก็ได้เรียนรู้แบบแผนพฤติกรรมที่นำมาซึ่งการตอบสนองความต้องการได้อย่างพึงพอใจ และความพึงพอใจที่สำคัญที่สุดตามมุมมองของ pragmatism ก็คือความสำเร็จในการปรับตัว นำสังเกตว่า Mead ได้นำเอาหลักทฤษฎีของ Darwin มาประยุกต์ใช้ในเรื่องนี้ด้วย จากหลักที่ว่าอะไรก็ตามที่ช่วยทำให้การอยู่รอดของอินทรีย์เป็นไปได้ง่าย ก็จะยึดถือหรือเก็บรักษาไว้ การกระทำภายในอินทรีย์และการกระทำระหว่างกัน ในบรรดาอินทรีย์ที่สามารถอำนวยให้เกิดความร่วมมือซึ่งจะช่วยให้ปรับตัวได้และอยู่รอดก็จะถูกยึดถือไว้แล้วนำมาใช้ (กระทำ) อยู่เรื่อย ๆ

กลยุทธ์ที่สำคัญในการวิเคราะห์ของ Mead อยู่ที่การได้มาซึ่งจิตใจหรือกำเนิดของจิตใจและอึดตามภายในบริบทของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม แล้วโยงเข้าหาการก่อรูปโครงสร้างสังคมหลังจากนั้นก็แสดงให้เห็นว่าสังคมจะอยู่รอดได้ก็เพราะสมาชิกมีความสามารถที่จะใช้ความนึกคิดรู้จักตัวเองและเข้าใจคนอื่น ดังนั้นผลงานของ Mead ในกรอบของปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์จึงอยู่ที่การวิเคราะห์ความเกี่ยวพันระหว่างจิตใจ อึดตา และสังคม

Mead ได้วิเคราะห์ให้เห็นว่าบทบาทของจิตใจในพฤติกรรมทางสังคมเป็นเรื่องเกี่ยวกับ (1) ความสามารถในการใช้สัญลักษณ์ที่บ่งบอกวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ในโลกสังคม (2) ความสามารถในการชักซ้อมอยู่ในใจว่าแนวทางการกระทำที่มีให้เลือกจะก่อให้เกิดผลอย่างไร และ (3) ระวังการกระทำที่ไม่เหมาะสม แล้วเลือกแนวทางการกระทำที่จะปรากฏออกมาภายนอกอย่างเหมาะสม Mead ให้ชื่อกระบวนการทางจิตใจนี้ว่า *imaginative rehearsal* นอกจากนั้นยังได้วิเคราะห์ต่อไปว่า ในการรับรู้และแปลความหมายของการกระทำจะปรากฏให้เห็นว่าคนเรามีความสามารถที่จะเอาบทบาทของคนอื่นมาพิจารณาอยู่ในใจ (*role-taking*) เนื่องจากสามารถสมมติเอาว่าผู้ที่ตนจะต้องร่วมมือด้วยนั้น มีความต้องการ มีความโน้มเอียง และมีความพร้อมทางด้านจิตใจอย่างไรบ้าง แล้วก็นำมาประกอบการพิจารณา (ด้วยการชักซ้อมอยู่ในใจ) ประเมินผลที่จะเกิดขึ้นแล้วจึงเลือกแนวการกระทำของตนให้สอดคล้องด้วย ความสามารถทั้งหมดที่กล่าวมาแล้ว Mead ถือว่าเกิดขึ้นจากการที่มนุษย์เรามีจิตใจ

Mead ได้ปรุงแต่งแนวคิดในเรื่องจิตใจของ Dewey ไว้ด้วยว่าคนเราไม่แต่เพียงพยายามปรับตัวให้เข้ากับคนอื่นและสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังจงใจเลือกสิ่งเราในสิ่งแวดล้อมที่ต้องการสนองตอบเพื่อให้บรรลุความประสงค์บางอย่างที่มีอยู่ในใจ นอกจากนั้นถ้าคนเราสอดแทรกอึดตาเข้าไปในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ด้วยแล้วก็อาจจะยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในการอ่านหรือแปลความหมายของการกระทำในตอนเริ่มแรกและในการชักซ้อมอยู่ในใจเพื่อเลือกแนวทางการกระทำที่จะตามมา นั่นก็แสดงว่าการจัดระเบียบทางสังคมมีลักษณะทั้งคงทนสืบต่อไปและเปลี่ยนแปลงได้โดยการทำหน้าที่ปรับตัวของจิตใจและโดยอิทธิพลของอึดตาในการจัดแจงให้เป็นไปตามประเภทของอึดตาที่เจ้าตัวยึดถืออยู่ Mead ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับประเภทของอึดตาไว้ว่า ขณะที่คนเรากำลังเจริญวัยขึ้นก็จะได้ภาพของตัวเองในลักษณะที่เป็นการชั่วคราวจากปฏิสัมพันธ์ในแต่ละสถานการณ์กับคนนั้นคนโน้น แล้วในที่สุดภาพเหล่านั้นก็ค่อย ๆ รวมตัวกันเข้า (ตกผลึก) เป็นการมองเห็นตนเองอย่างมั่นคงไม่มากก็น้อยว่าเป็นคนประเภทนั้น ประเภทนี้หลังจากนั้นไปแล้วพฤติกรรมของเขาก็จะมีลักษณะคงเส้นคงวาเพราะอิทธิพลของความพร้อมทางด้านจิตใจ และทัศนคติ (ชุดหนึ่ง) ที่มีลักษณะมั่นคงหรือเพราะความหมายของอึดตาว่าเขาเป็นคนประเภทใด

การพัฒนาอัตตาหรือตัวตนก็เป็นแนวคิดที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของ Mead ทั้งนี้เพราะพฤติกรรมของคนเราจะขึ้นอยู่กับขั้นตอนในการพัฒนาตัวตน Play stage เป็นขั้นตอนแรกที่เด็ก ๆ เล่นหัวกันคนหรือสองคน การรับเอาบทบาทของคนอื่นมาพิจารณาอาจไม่ค่อยมีความสำคัญ เพราะการเล่นหัวอาจจะไม่ต้องการความร่วมมือระหว่างกันเมื่อเด็กเจริญวัยขึ้นกิจกรรมการเล่นมักจะประกอบไปด้วยคนจำนวนหลายคนในลักษณะของการแข่งขันอยู่ด้วย ดังนั้นคนในกลุ่มเดียวกันก็ต้องรู้บทบาท รู้ความสามารถ รู้ความต้องการของกันและกัน และต้องอาศัยการร่วมมือและประสานการกระทำเข้าด้วยกัน Mead เรียกขั้นตอนนี้ว่า Game stage เด็ก ๆ จะต้องเรียนรู้กติกา พฤติกรรมที่คนอื่นคาดหวังอีกด้วย สำหรับขั้นตอนนี้เด็ก ๆ จะมีหลายอัตตาในลักษณะที่เป็นภาพชั่วคราว แต่ประสบการณ์ในเรื่องที่เมเจอร์จะช่วยหลาย ๆ ภาพนั้นรวมตัวกันเป็นการมองเห็นตัวเองชัดเจนว่าเป็นคนประเภทใด จนในที่สุดก็มาถึงวัยที่สามารถรับบทบาทคนทั่ว ๆ ไป มาแสดงอยู่ในใจได้ หรือสามารถตระหนักในทัศนคติของชุมชนต่อสิ่งต่าง ๆ หรือสามารถรับเอาความเชื่อทั่ว ๆ ไป ค่านิยม และบรรทัดฐานในปฏิสัมพันธ์ต่าง ๆ อันหลากหลายที่ตนเกี่ยวข้องกับอยู่ด้วย ทำให้ต้องประพฤติตัวอย่างสอดคล้องกับความคาดหวังของผู้คนในชุมชนนอกเหนือไปจากความคาดหวังของคนที่ตนรู้จักมักคุ้น การพัฒนาตัวตนมาถึงตอนนี้ Mead ให้ชื่อว่า the generalized other (เวลาคิดจะทำไม่ดีแต่แล้วก็จะยับยั้งได้เพราะนึกต่อไปว่า "คนเขาจะว่าเอา" หรือ "ชาวบ้านเขาจะว่าเอา")

เมื่อตัวตนได้พัฒนามาถึงขั้นสุดท้ายแล้วก็แสดงว่าสามารถนึกคิดไปถึงปฏิสัมพันธ์ในทางอ้อมกับคนอื่น ๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไปภายในกรอบของความเชื่อ ค่านิยม และบรรทัดฐานอันร่วมกันแล้วในที่สุดก็จะทำให้ตระหนักในชีวิตความเป็นอยู่อันร่วมกันในสังคม

ผู้เขียนคิดว่าจุดเด่นที่สุดในการวิเคราะห์พฤติกรรมที่ Mead ได้เสนอไว้ก็คือการอธิบายให้เห็นว่าอัตตาไม่ใช่โครงสร้างที่ตายตัว แต่เป็นกระบวนการที่เคลื่อนไหวอยู่เป็นประจําระหว่างส่วนประกอบของอัตตาที่วิเคราะห์แยกออกได้เป็น 2 หน้าคือ "I" กับ "me" หน้าแรกของอัตตาเป็นพลังขับเคลื่อนที่ทำให้คนเราประพฤติปฏิบัติโดยไม่ทันได้คิด เป็นการกระทำที่เกิดขึ้นเองจากอำนาจภายใน (spontaneous) และเป็นสิ่งที่ทำนายไม่ได้ว่าจะกระทำหรือไม่กระทำหรือถ้ากระทำจะมีลักษณะอย่างไร เราจะทราบได้ว่า "I" เป็นอย่างไร ก็ต้องใช้วิธีคิดทบทวนซึ่งวิธีนี้ช่วยให้สามารถแยกตัวเองออกมาจากกระแสจิตสำนึกได้ แล้วก็จะเห็นว่าการกระทำของเรามีความหมายหรือมีเหตุมีผลหรือไม่ และก็ยังสามารถที่จะวางแผนสำหรับอนาคตได้ด้วย ส่วนหน้าที่ 2 ของอัตตาคือ "me" นั้น เป็นผลผลิตของการรับรู้ทัศนคติของคนอื่นที่มีต่อตัวเราเมื่อ "I" ได้กระทำอะไรลงไปแล้ว "me" ก็จะพิจารณาว่าคนอื่นยอมรับการกระทำนั้นอย่างไรหรือไม่ "me" จะทำตัวเป็นคนอื่นมองดูการกระทำของ "I" นั้นเอง ในขณะเดียวกัน "I" ก็อาจจะมีการปฏิบัติได้หลาย

อย่างต่อ “me” เช่นแก้ไขการกระทำ เลิกกระทำ หรือกระทำไปโดยไม่แยแสว่าคนอื่นจะว่าหรือมีท่าทีอย่างไร ดังนั้นทั้ง 2 หน้าของอัตตาจึงปรับตัวเข้าหากันอย่างต่อเนื่อง แต่ก็อาจจะได้หรือไม่ก็ได้ ถ้าปรับตัวเข้ากันได้ก็จะบังเกิดเป็นการกระทำที่คู่กรณีในปฏิสัมพันธ์ต่างก็พอใจ

R.E. Park เพื่อนอาจารย์ร่วมมหาวิทยาลัยได้ขยายแนวคิดของ Mead ให้ครอบคลุมไปถึงการแสดงบทบาทของคนเราในสังคม เพื่อให้เห็นการเชื่อมโยงระหว่างปัจเจกบุคคลกับสังคมได้ดีขึ้น การวิเคราะห์บทบาทของคู่กรณีในปฏิสัมพันธ์จะช่วยให้คาดหมายได้ว่าคนเราจะประพฤติปฏิบัติไปตามการมองตัวเองว่าเป็นอย่างไรนั้นอย่างไรจากการประกอบอาชีพและจากบทบาทที่ตนครองอยู่ในกลุ่มสังคมและชุมชน รวมทั้งการยอมรับและสถานภาพที่สังคมกำหนดให้ในบทบาทเหล่านั้น ในขณะที่เดียวกันบทบาทก็เชื่อมโยงเข้ากับตำแหน่งในโครงสร้างสังคมการที่สมาชิกแสดงบทบาทได้อย่างเหมาะสมเพียงพอย่อมส่งผลให้เกิดความมั่นคงและสืบต่อเนื่องไปของโครงสร้างผู้ครองบทบาท-ตำแหน่งสำคัญบางคนในประวัติศาสตร์สามารถกระทำการหรือจัดการให้ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมดำเนินไปในทางที่ลุ่มลึกลงหรือเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมส่วนรวมได้และปรากฏการณ์อย่างเดียวกันนี้ได้บังเกิดขึ้นแล้วเช่นกันในโครงสร้างของชุมชน องค์กร และกลุ่มสังคมขนาดเล็ก

Jacob Moreno ก็เป็นนักสังคมวิทยาอีกคนหนึ่งที่ได้เพิ่มแนวความคิดเรื่อง “การแสดงบทบาทมาเสริมแนวคิดเรื่อง role-taking ของ Mead” ท่านผู้นี้มองว่าสังคมทำให้เกิดเครือข่ายของบทบาทที่เป็นปัจจัยสร้างข้อจำกัดและกำหนดแนวทางความประพฤติ Moreno ได้วิเคราะห์บทบาทออกไปเป็น 3 ประเภทที่มีแหล่งที่มาต่างกัน มาจากความต้องการทางชีวภาพบ้าง จากปฏิสัมพันธ์กับคนบางคนหรือบางประเภทโดยเฉพาะบ้าง และจากการครองตำแหน่งต่าง ๆ อันมีลักษณะทั่วไปเช่นการเป็นชาวพุทธ เป็นบิดามารดา เป็นนักวิชาการ ฯลฯ ซึ่งไม่ว่าจะเป็นบทบาทประเภทใดต่างก็มีข้อบัญญัติและความคาดหวังของคนอื่นผูกติดอยู่ด้วย และผู้ครองบทบาทต่างกันก็ต้องประพฤติปฏิบัติไปตามนั้น

ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ในบรรดาศิษย์ของ Mead นั้น Herbert Blumer มีบทบาทสำคัญที่สุดในการปรุงแต่งและขยายแนวคิดของผู้เป็นอาจารย์ออกไปนอกจากจะเติมคำว่า symbolic ลงหน้าคำ interaction แล้ว Blumer ยังได้ตั้งข้อสมมติไว้ว่าคนเราไม่ได้เพียงแต่เลือกสรรสิ่งเร้าที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมเพื่อที่จะตอบสนองเท่านั้น แต่ยังสร้างโลกทางวัตถุขึ้นมาโดยอาศัยสัญลักษณ์เพื่อที่จะได้สนองตอบไปตามความประสงค์ของคนดังนั้นคนเราจึงมีความเป็นอิสระไม่อยู่ภายใต้แรงผลักดันของอำนาจทางสังคมและทางจิตอยู่ตลอดเวลาข้อสมมตินี้ชี้ให้เห็นว่าในพฤติกรรมของมนุษย์นั้นมีศักยภาพที่จะเกิดขึ้นเองโดยไม่ได้คิดไว้ล่วงหน้า ถ้ามนุษย์สามารถ

นำเอา (ในความนึกคิด) วัตถุอะไรก็ได้เข้ามาอยู่ในสถานการณ์ มนุษย์ก็จะสามารถเปลี่ยนความหมายของสถานการณ์นั้น ๆ ได้อย่างหน้ามือเป็นหลังมือ แล้วนั้นก็หมายความว่าจะมีการเปลี่ยนพฤติกรรมตามมา

สำหรับอัตตานั้น Blumer ถือว่าเป็นวัตถุอย่างหนึ่งในบรรดาวัตถุต่าง ๆ ที่มองเห็นได้ในสถานการณ์หนึ่ง ๆ วัตถุอย่างอื่นจากอดีต ในปัจจุบัน และที่คาดคะเนไว้ในอนาคตก็ถูกนำเข้ามา (ในรูปแบบของสัญลักษณ์) ในสถานการณ์ที่ปฏิสัมพันธ์กำลังดำเนินอยู่ด้วย แล้วก็จะทำหน้าที่ปูพื้นฐานสำหรับการกระทำต่อไป การนิยามความหมายของสถานการณ์ที่เป็นไปตามความโน้มเอียงด้านจิตใจ และการนึกคิดเกี่ยวกับวัตถุต่าง ๆ ที่อยู่ในสถานการณ์ จะทำหน้าที่เป็นกรอบอ้างอิงสำหรับประเมินผลของแนวทางความประพฤติเฉพาะ เรื่องเฉพาะอย่าง Blumer เรียกสิ่งนี้ว่า mapping อย่างน้อยที่สุดคนเราจะประเมินในสิ่งต่อไปนี้คือ (1) การเรียกร้องของคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์ (2) ภาพของตัวเองที่ได้จาก role-taking ไม่ใช่แต่เพียงกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เท่านั้น แต่กับคนอื่นที่ไม่ได้ปรากฏตัวอยู่ด้วย (3) ความคาดหวังตามบรรทัดฐานที่รับรู้ว่ามีอยู่ในสถานการณ์ และ (4) ความโน้มเอียงที่จะกระทำต่อวัตถุที่อาจจะเพิ่มเติมเข้ามาในสถานการณ์ (เป็นลักษณะของสัญลักษณ์ตามความนึกคิด) อนึ่ง เมื่อได้ประพฤติปฏิบัติออกไปแล้วก็อาจจะมี การนิยามความหมายของสถานการณ์เสียใหม่ หรือประเมินผลซ้ำอีกหลังจากแปลความหมายของปฏิริยาที่คนอื่นแสดงออกมา (reflected appraisals) และหลังจากที่ได้ใส่วัตถุใหม่ (ในความนึกคิด) เข้าไปและตัดอันเก่าออกจากการปฏิสัมพันธ์นั้น ๆ

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า Blumer ได้เน้นให้เห็นว่าธรรมชาติของการปฏิสัมพันธ์อาจมีหลายลักษณะด้วยกัน กล่าวคือ สร้างสรรค์ สร้างขึ้นมาในความนึกคิด และเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งนี้เพราะเราสามารถแปลความหมาย ประเมินค่า นิยามความหมาย และ mapping (ประเมินผล) นั้นก็แสดงว่าโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม และทางจิตใจอาจจะถูกแก้ไขและเปลี่ยนแปลงได้โดยการสับเปลี่ยนการนิยามความหมาย และโดยพฤติกรรมของมนุษย์เอง

อย่างไรก็ตามนักปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์อีกคนหนึ่งชื่อ Manford Khun แห่งมหาวิทยาลัยโอไฮโอ ได้โต้แย้งว่า อัตตาของคนเราไม่ได้มีลักษณะชั่วคราวและสิ้นไหล และไม่ได้เป็นวัตถุอย่างหนึ่งในสถานการณ์เหมือนกับวัตถุอย่างอื่น แต่จะเป็นภาพที่ปลุกฝังลึกลงไปในจิตใจของคนเรา แม้จะมองได้ว่าเป็นวัตถุที่ตัวเองสนองตอบก็ตามที่ Khun เรียกอัตตาที่มีลักษณะมั่นคงว่า “core self” และอธิบายว่าจากกระบวนการ socialization มนุษย์เราได้มาซึ่งความหมายของอัตตาและทัศนคติต่อตัวเองอย่างค่อนข้างจะมั่นคง อัตตาที่เป็นแกนหลักนี้จะกำหนดรูปลักษณะและวางข้อจำกัดในเรื่องการเลือกแปลความหมายของสถานการณ์โดยจะตีวงไว้ว่าร่องรอยบางอย่างอะไรบ้างที่จะมองเห็นได้ในสถานการณ์และวัตถุอะไรบางอย่างที่จะนึกคิดใส่เข้าไปในปฏิสัมพันธ์ ดังนั้น

บุคลิกภาพของคนเราจึงถูกก่อรูปเป็นโครงสร้างที่ค่อนข้างจะมั่นคงถาวร จนทำให้พฤติกรรมของมนุษย์มีการต่อเนื่องและทำนายได้ และถ้าเราสามารถทราบได้ว่าความคาดหวังของกลุ่มที่มีส่วนสำคัญในการทำให้อัตตาของสมาชิกมีรูปลักษณะชัดเจน และเป็นกลุ่มที่สมาชิกใช้เป็นพื้นฐานในการยืนยันว่าเขาเป็นคนอย่างนั้นอย่างนี้แล้วก็จะสามารถทำนายพฤติกรรมของเขาได้อย่างแม่นยำทีเดียวแนวคิดนี้ตรงกันข้ามกับของ Blumer ที่มองว่าบุคลิกภาพของคนเรามีลักษณะเป็นกระบวนการที่คลี่คลายสิ่งใหม่ออกมาอยู่ตลอดเวลาซึ่งกว่าที่จะเป็นโครงสร้างอันเคร่งครัดที่พฤติกรรมจะถูกปลดปล่อยออกมาเหมือนอย่างเครื่องยนต์กลไกปล่อยพลังงาน

Khun ให้แนวคิดต่อไปว่าโดยทั่วไปแล้วการปฏิสัมพันธ์จะมีลักษณะที่ผู้เกี่ยวข้องกระทำไปตามการบ่งชี้ของทัศนคติต่อตัวเองและความหวังตามบทบาทที่พวกเขาครองอยู่ หากใช่เป็นเรื่องที่สร้างขึ้นมาจากอำนาจของความนึกคิดหรือจิตใจไม่ แต่ไม่ได้หมายความว่า Khun จะปฏิเสธความเป็นไปได้ที่คนเราจะสร้างปฏิสัมพันธ์และสร้างขึ้นใหม่อีก ท่านผู้นี้เพียงแต่มีความโน้มเอียงที่จะมองว่าพฤติกรรมของคนเราถูกจำกัดหรือควบคุมไว้โดยอัตตาที่เป็นแกนหลัก และโดยการเรียกร้องต้องการของสถานการณ์ที่ผู้เกี่ยวข้องเผชิญร่วมกัน

ในสมัยปัจจุบัน นักสังคมวิทยาที่สังกัดสำนักปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ได้แสดงให้เห็นว่ามีความสนใจร่วมกันในเรื่องกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเท่านั้น ไม่สนใจว่าสาเหตุหรือผลของมันจะเป็นอย่างไร และยังมีจุดรวมความสนใจอยู่ที่ประเด็นเรื่องความสำคัญของสัญลักษณ์ในการสร้างรูปแบบและนำกระบวนการปฏิสัมพันธ์ไปทางนั้นทางนี้ ส่วนพฤติกรรมที่อยู่ในข่ายของการศึกษาก็คือการสนองตอบต่อการกระทำของคนอื่น ซึ่งจะเป็นอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับ (1) ลักษณะของความสัมพันธ์ (2) การนึกคิดว่าอีกฝ่ายหนึ่งมีความประสงค์อะไร และ (3) การรับรู้และมีความรู้สึกว่าการกระทำนั้น ๆ สำคัญหรือไม่สำคัญอย่างไร ตัวอย่างเช่น การกระทบกระทั่งกันทางกายภาพบนฟลอร์เต้นรำ จะไม่มีการถือสาหาความกัน เว้นเสียแต่ว่าฝ่ายถูกกระทบถูกมองว่าเป็นการแกล้งชน เป็นเรื่องสำคัญที่จะวางเฉยไม่ได้จึงจะเกิดการลงมือลงไม้ขึ้น ที่สำคัญก็คือการแปลความหมายจะเกิดขึ้นเฉพาะในขณะที่กำลังมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่เท่านั้น

ในเรื่องความสำคัญของสัญลักษณ์นั้น นักสังคมวิทยาในสำนักนี้ให้หลักไว้ว่า คนเราไม่ได้สนองตอบต่อสิ่งแวดล้อมที่เป็นกายภาพ แต่เป็นสิ่งแวดล้อมที่ถูกกำหนดให้มีความหมายทางสัญลักษณ์แล้ว (symbolic environment) ระเบียบทางสังคมก็เช่นกันเป็น symbolic order และแบบแผนการดำเนินชีวิตทางสังคมก็เป็น symbolic patterns ถึงแม้ว่านักสังคมวิทยาทุกคนจะเข้าใจตรงกันว่ามนุษย์เป็นสัตว์โลกที่ใช้สัญลักษณ์ แต่นักสังคมวิทยาที่ยึดถือปรัชญาความคิดนิยม (Idealism) จะถือว่าตัวผู้กระทำซึ่งเป็นผู้ใช้สัญลักษณ์กับวัตถุที่ถูกกำหนดความหมายทางสัญลักษณ์ไม่ได้แยกออกจากกัน ทั้งนี้เพราะสัญลักษณ์ช่วยสร้างวัตถุต่าง ๆ ของโลกสังคมสัญลักษณ์จึงเป็น

วิถีทางในการสร้างโลกเช่นเดียวกับวิถีทางในการทำให้ทราบว่าโลกนั้นเป็นอย่างไร ส่วนนักสังคมวิทยาในกระแสหลักที่ยึดถือปฏิฐานนิยม (positivism) ถือว่าความเป็นจริงต่าง ๆ ทางสังคมมีความหมายล่วงหน้าอยู่ก่อนแล้ว คนเราเพียงแต่เลือกสัญลักษณ์ให้ถูกต้องกับเรื่อง แล้วกระบวนการปฏิสัมพันธ์ก็จะดำเนินไปอย่างราบรื่น สัญลักษณ์ในที่นี้ก็คือภาษา อากัปกิริยา เครื่องหมาย สัญลักษณ์ รหัส รวมทั้งสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น ไอเดีย มโนทัศน์ เป็นต้น นอกจากนั้นคนเรายังทำให้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ หลายอย่างเป็นสัญลักษณ์ของสถานภาพทางสังคม แล้วก็แสดงพฤติกรรมออกไปให้เหมาะสมกับสถานภาพนั้น ๆ แต่คนเราไม่สามารถใช้สัญลักษณ์ไปตามใจชอบได้ เพราะสัญลักษณ์เป็นผลผลิตของปฏิสัมพันธ์ทางสังคมด้วยความหมายของสัญลักษณ์นั้นส่วนใหญ่เราได้รับมาจากการที่เห็นคนอื่นใช้อยู่การดำรงชีพในสังคมและความประสงค์ของเราเป็นปัจจัยที่ทำให้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ มีความหมายสำหรับเราไปอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วเราก็ประพฤติปฏิบัติไปตามนั้น

สำหรับการนิยามความหมายของสถานการณ์นั้น นักปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ในสมัยปัจจุบันมองว่า ไม่ใช่เป็นแต่เพียงการบรรยายถึงสิ่งที่มีอยู่แล้ว ไม่ใช่เป็นการสนองตอบสิ่งที่มีอยู่ภายนอกตัว แต่เป็นกระบวนการสร้างความจริงที่คนเราเป็นผู้สร้างประสบการณ์ของตนเองขึ้นมารวมทั้งสร้างความเป็นจริงที่ตัวเองอยู่ภายในนั้นด้วย เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะสถานการณ์มีลักษณะที่ไม่ชัดเจนอยู่เสมอ ผู้ที่อยู่ในสถานการณ์บางคนมองเห็นว่าชัดเจน มีโครงสร้าง ทราบกันอยู่ว่าจะอะไรเป็นอะไร ไม่คลุมเครือ แต่คนอื่นอาจจะเห็นไปในทางตรงข้าม ดังนั้นผู้ที่มองเห็นไม่ชัดเจนต้องทำให้ตัวเองเข้าใจหรือหาความหมายได้ว่ามีอะไรกันบ้างอยู่ในสถานการณ์นั้น ๆ ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ในอดีต และแผนสำหรับอนาคต ในบางกรณีเราจะเลือกใช้ความรู้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ที่คิดว่าจะช่วยทำให้เข้าใจความหมายของสถานการณ์ อย่างเช่นความรู้เกี่ยวกับบทบาทที่ผู้เกี่ยวข้องครองอยู่ในขณะนั้นช่วยนิยามหรือวินิจฉัยว่ากำลังทำอะไรกันอยู่ เพื่อที่เราจะได้ตอบสนองอย่างถูกต้องเหมาะสม หรือไม่ก็อาศัยความรู้เกี่ยวกับกฎทางสังคมที่ทราบมาช่วยวินิจฉัยด้วย แต่ในบางกรณีเราต้องประพฤติปฏิบัติ จะด้วยความเต็มใจหรือไม่ก็ตาม ไปตามความหมายของสถานการณ์ที่คนอื่นได้กำหนดไว้แล้ว เพื่อที่จะควบคุมดูแลความประพฤติของเราอย่างเช่นสถานการณ์และระเบียบปฏิบัติในการพิจารณาคดีของศาล และสถานการณ์ในโรงพยาบาลโรคจิต เป็นต้น

บริบททางสังคมมีความสำคัญในเรื่องการแปลความหมายของสถานการณ์อยู่เป็นอันมาก เพราะในแต่ละบริบทจะมีถ้อยคำภาษาและสัญลักษณ์ที่มองเห็นได้เป็นการเฉพาะของบริบทนั้น ๆ ผู้ที่เกี่ยวข้องจะต้องพูดหรือแสดงออกให้เหมาะสม ตัวอย่างเช่น ในห้องเรียน ในงานสวดศพ ในคลินิกการแพทย์ ฯลฯ นอกจากนั้นในบริบทยังมีเรื่องเหตุผลและแรงจูงใจที่นำมาอ้างเพื่อแปล

ความหมายของพฤติกรรมอีกด้วย ดังนั้นแรงจูงใจจึงผันแปรไปตามการนิยามสถานการณ์ตัวอย่าง เช่นเด็กเสพกัญชาในบ้านก็มีเหตุผลแบบหนึ่งมาแก้ตัว แต่ถ้าเสพนอกบ้านกับเพื่อน ๆ ก็จะใช้เหตุผลอื่นมาอ้างว่าทำไมต้องทำเช่นนั้น ดังนั้นแรงจูงใจในความหมายดังกล่าวนี้จึงไม่ใช่สาเหตุหรือพลังขับเคลื่อนให้เกิดพฤติกรรมเหมือนอย่างที่นักจิตวิทยาและนักสังคมวิทยาทั่ว ๆ ไปเข้าใจ แต่เป็นเรื่องของการอ้างเหตุผลมาสนับสนุนการกระทำ ซึ่งการอ้างเหตุผลที่วุ่น (verbalization) ถ้าไม่ตรงกับแรงจูงใจให้กระทำก็เรียกว่าเป็นการกระทำอันใหม่ (new act) ตัวอย่างเช่น ผู้กระทำผิด ในขณะที่ผ่านกระบวนการสอบสวนของเจ้าหน้าที่อาจจะโกหก ปฏิเสธ ขอโทษ หรือขอความเห็นใจ ซึ่งนักปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์รุ่นใหม่ถือว่าเป็นการทำเรื่องเดิมให้กลายเป็นเรื่องใหม่ขึ้นมา

ในด้านการใช้ประโยชน์จากแนวคิดเรื่องอัตตาที่ Mead ได้วางรากฐานไว้ให้แล้วนั้นนักสังคมวิทยารุ่นใหม่หลังที่ไช้ระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์ศึกษาปรากฏการณ์ในเรื่องนี้มีจุดรวมความสนใจอยู่ที่ทัศนคติต่อตัวเองเป็นสำคัญการที่เรามีความรู้สึกในเรื่องตัวตนว่าเราเป็นใครนั้นทำให้เรามีความโน้มเอียงที่จะประพฤติปฏิบัติอย่างนั้นอย่างนี้ ไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์ใด Khun ถือว่าการมองตัวเอวอนั้นสามารถวัดออกมาเป็นคะแนนได้ จึงสร้างเครื่องมือวัดที่รู้จักกันในนามของ Twenty Statements Test ซึ่งในภายหลังมีผู้นำไปใช้กันอย่างแพร่หลาย ดังเช่น Schwartz และ Stryker (1966)⁷ นำไปใช้ศึกษาเด็กนักเรียนกระทำผิด แล้วรายงานให้ทราบว่าเป็นเหตุเฉพาะหรือความหมายของอัตตาที่เป็นไปในทางลบ (ถูกคนอื่นมองว่าเป็นคนไม่ดี) เป็นแรงจูงใจให้เด็กกระทำผิด นำสังเกตว่านักสังคมวิทยาบางคนใช้คำว่า self-esteem ในความหมายของ self-concept อย่างเช่น Reckless และคณะรายงานผลการวิจัยให้ทราบว่าการมีภาพตัวเองหรือมองตัวเองไปในทางที่ดีเป็นเกราะคุ้มครองป้องกันไม่ให้เด็ก ๆ กระทำผิด เพราะมีแรงจูงใจที่จะกระทำในสิ่งที่ชอบที่ควรเพื่อรักษาภาพที่ดีนั้นไว้ แต่ในทางกลับกันเราก็คงได้พบแนวคิดที่ว่า การกระทำผิดกฎหมายหรือความเกรงเกิดจากแรงจูงใจที่จะแก้ปัญหา self-esteem ที่กำลังตกต่ำหรือเป็นการลบล้างการปฏิเสธตัวเองเมื่อทำผิดแล้วจะได้มาซึ่ง self-enhancement⁸ นอกจากนั้น เจ้าของผลงานคนเดียวกันนี้ยังได้วิจัยพบว่าความรู้สึกปฏิเสธตัวเองมีอิทธิพลอย่างสำคัญ (ถึงแม้จะไม่มากนัก) ต่อความคิดที่จะกระทำความผิดในอนาคต⁹

A.K. Cohen ให้แนวคิดไว้ว่าในชีวิตของคนเราทุกคน ต่างก็จะประพฤติปฏิบัติในลักษณะที่เป็นการสร้างภาพ รักษาภาพ และเปลี่ยนภาพ โดยเลือกครองบทบาท (ถ้าสามารถเลือกได้) ที่จะช่วยให้ตนสามารถแสดงให้คนอื่นเห็นว่าเราเป็นคนอย่างไร ถ้าทำได้สำเร็จ (ดูจากการตอบสนองของคนอื่น) ก็พยายามรักษาภาพนั้นไว้ (ด้วยการกระทำ) แต่ถ้าล้มเหลวก็จะหาวิธีแก้ไขปรับปรุงตัวเองหรือแสวงหาบทบาทอื่นที่จะช่วยให้ได้ภาพที่ตนพอใจกลับคืนมาในระหว่างนั้นก็อาจจะลองบทบาทอื่นที่คิดว่าจะให้ภาพได้ดีเท่าเดิมหรือดีกว่าเก่า และในความพยายามทั้งหลายที่กล่าวมา

แล้วนี้ เจ้าตัวก็จะประพฤติปฏิบัติไปในทางที่จะช่วยยืนยันให้ได้ว่าเราเป็นคนแบบที่เราบอกแก่ตัวเราและแก่คนอื่นว่าเราเป็น และขณะเดียวกันก็หลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่จะทำให้เราเป็นอย่างนั้นไม่ได้

Cohen ได้สรุปแนวคิดเรื่องนี้ไว้ว่า นอกจากการสร้าง รักษา และเปลี่ยนแปลงของตัวเองแล้ว การกระทำอะไรก็ได้เกือบทุกอย่างของคนเราแม้กระทั่งในกรณีที่ไม่ได้ตั้งใจจะเป็นการเสนอตัวเองออกไปเพื่อที่จะให้ได้รับการตอบสนองกลับมาอย่างน่าพึงพอใจ และแม้กระทั่งในกรณีที่เราเพียงคนเดียวเท่านั้นที่รู้ เราก็พยายามจะกระทำให้สามารถใช้เป็นพยานหลักฐานยืนยันได้ว่าเราเป็นคนเช่นไร นอกจากนั้นเรายังระวังไม่ให้พฤติกรรมของเราส่งผลกระทบต่อตัวตนที่เราหวงแหน¹

Erving Goffman ก็เป็นนักสังคมวิทยาอีกคนหนึ่งที่ได้ให้แนวคิดไว้คล้าย ๆ กันในเรื่องนี้ว่าคนเรานั้นอาจจะมีมาตรฐานส่วนตัวที่ทำให้รู้สึกว่าเป็นคนแบบนั้นแบบนี้ เพราะฉะนั้นเราจึงได้โต้แย้งหรือขัดขืนเมื่อถูกคนอื่นละเมิดหรือพยายามละเมิดมาตรฐานดังกล่าว หรือเรียกร้องให้เรากระทำในสิ่งที่ผิดไปจากหลักการอันนั้น²

Tomotsu Shibutani ได้ใช้แนวคิดเชิง cybernetic มาอธิบายการปรับตัวที่คนเราจะทำอยู่อย่างต่อเนื่อง ในลักษณะของการแก้ไขหรือปรับอัตโนมัติให้เข้ากันได้กับเงื่อนไขต่าง ๆ ในชีวิต สำคัญของแนวคิดนี้มีอยู่ว่า ปัจเจกบุคคลกระทำเพื่อสนองตอบต่อสิ่งเร้าหลังจากนั้นก็เกิดการตอบสนองย้อนกลับมาจากบุคคลอื่นหรือจากสิ่งแวดล้อม ปัจเจกบุคคลที่เป็นผู้เริ่มการกระทำก่อน แปลความหมายของการตอบสนองย้อนกลับนั้น ๆ (feedback) แล้วผลของการแปลความหมายก็จะกลายเป็นเครื่องนำทางสำหรับการกระทำในอนาคตให้ถูกต้องเหมาะสมกล่าวสรุปได้ว่า ทิศทางของพฤติกรรมถูกกำหนดโดยแบบแผน cybernetic³

S.F. Miyamoto นำเอาแนวคิดของ Shibutani มาพัฒนาต่อโดยย้ำให้เห็นบทบาทสำคัญของสิ่งที่อัตราจะปรับให้เข้าด้วย กล่าวคือถ้าพูดถึงการตอบสนองย้อนกลับแต่เพียงลอย ๆ ก็ไม่อาจจะทราบทิศทางของพฤติกรรมได้ จะต้องมองหาเกณฑ์(criteria)ที่อัตราจะปรับตัวให้เข้าด้วย (ในฐานะที่ทำหน้าที่เป็น servomechanism เหมือนดังกรณีของระบบcybernetic ในทางกลศาสตร์) ในกรณีนี้ Miyamoto ได้นำแนวคิดของ Parsons และ Shils ในเรื่องการกระทำต่อวัตถุที่เป็นเป้าหมายมาใช้ตั้งนี้คือผู้กระทำมีความโน้มเอียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน 3 อย่างเป็นเกณฑ์สำหรับการปรับตัว : ด้านการประเมินค่า ด้านความรู้ความเข้าใจ หรือด้านความรู้สึก และการกระทำได้เกิดขึ้นในบริบทต่าง ๆ กัน เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีผู้รับรู้และตอบสนองกลับมา (ในกรณีนี้อัตราของผู้กระทำจะเป็น object) บริบทที่ว่ามีอยู่ 3 อย่างคือ คุณสมบัติ ภารกิจ และบทบาท ดังนั้นเมื่อนำเอาความโน้มเอียง 3 แบบมาวิเคราะห์ร่วมกับบริบท 3 อย่าง ก็จะได้ตาราง 3 x 3 ที่มีช่องอยู่ 9 ช่อง โดยที่แต่ละช่องจะแสดงให้เห็นว่าอัตราถูกรับรู้โดยคนอื่นและตัวเองในลักษณะอย่างไร ผลของการวิเคราะห์จะทำให้เราทราบทิศทางของพฤติกรรมจนสามารถทำนายได้⁴

นักปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์รุ่นใหม่ ให้แนวคิดเรื่องบทบาทไว้ว่า พฤติกรรมตามบทบาทนั้นถึงแม้จะเป็นไปตามบทบาทบัญญัติและความคาดหวังของผู้ที่เกี่ยวข้อง แต่บทบาทธรรมดาทั่วไป ไม่ใช่บทบาทอย่างเป็นทางการ เช่น เป็นคู่สมรส เป็นเพื่อนบ้าน ฯลฯ ไม่ค่อยจะมีการแสดงออกอย่างจริงจังเท่าไรนัก อาจจะเบี่ยงเบนออกไปหรือแม้กระทั่งเปลี่ยนแปลงเสียเกือบทั้งหมดก็ได้ ดังนั้นคนเราจึงไม่ได้สวมบทบาทเหมือนสวมเสื้อผ้าสำเร็จรูป อาจกล่าวได้ว่าคนเราไม่ใช่แต่เพียงแสดงบทบาทเท่านั้นแต่ยัง “ใช้” บทบาทได้อีกด้วย หมายความว่าเขอาจจะเลือกบางส่วนของบทบาทที่จะช่วยเน้นความสำคัญให้แก่ตัวเอง หรือแสดงออกให้เห็นเอกลักษณ์ของตัวเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในกรณีเช่นนี้บทบาทก็เป็นแต่เพียงการจัดจำพวกที่บอกประเภทของบุคคล ที่จะถูกนำมาใช้เป็นพื้นฐานในการปฏิบัติต่อกันและกัน และจัดพฤติกรรมของตนเองให้เหมาะสม ดังนั้น พฤติกรรมตามบทบาทจึงไม่มีอะไรมากไปกว่าความโน้มเอียงขั้นพื้นฐานสำหรับผู้กระทำที่จะประพฤติปฏิบัติยังกับว่ามีบทบาทอยู่⁵

พฤติกรรมที่สร้างบทบาทจะมองเห็นได้ชัดในกรณีที่มีการทบทวน ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องขณะที่ปฏิสัมพันธ์กำลังดำเนินไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่เกิดการขยahkan เนื่องจากคู่อริหรือผู้ที่เกี่ยวข้องไม่ยอมรับว่าเราเหมาะสมที่จะแสดงบทบาทที่เราคิดว่าเราแสดงได้ดีหรือพฤติกรรมของเราเข้ากับของเขาไม่ได้ การสร้างความคาดหวังขึ้นมาเองก็เป็นพฤติกรรมที่น่าสนใจอีกแบบหนึ่ง อย่างเช่นกรณีที่เราพยายามทำให้คนอื่นสร้างบทบาทที่พึงปรารถนาให้แก่เรา เช่นเราอบรมหรือฝึกสอนคนอื่นให้สามารถแสดงบทบาทที่ทำความพอใจให้แก่เร่ ในความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อย ฝ่ายหลังมักจะกระทำไปตามความปรารถนาของฝ่ายแรกไม่ใช่กลับกันซึ่งแสดงว่าผู้มีอำนาจสร้างความคาดหวังขึ้นมาเพิ่มเติมเพื่อให้ผู้น้อยปฏิบัติตามถึงแม้จะเป็นเรื่องที่ไม่ชอบธรรมก็ตาม

ทางด้านพฤติกรรมเบี่ยงเบน นักปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ได้นำเอาแนวคิดเรื่องบทบาทมาใช้วิเคราะห์ด้วย โดยมองว่าเป็นกระบวนการที่จะทำให้ผู้เริ่มกระทำผิดครั้งหรือสองครั้งแรกล้าตัวลึกลงไปเรื่อย ๆ ในขณะที่มีการคบหาสมาคมกับผู้ที่ทำให้ผิดหรือเบี่ยงเบนอยู่เป็นประจำ พฤติกรรมที่เบี่ยงเบนจะมีความหมายเปลี่ยนไปในลักษณะที่ผู้กระทำจะมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในชีวิตประจำวัน (เป็นบทบาท) แล้วในที่สุดก็นิยามตัวเองว่าเป็นผู้เบี่ยงเบน (เช่นเป็นเด็กเกเร เป็นนักสูบบุหรี่ เป็นอาชญากร ฯลฯ) ส่วนผู้ที่ลองทำดูแล้วเลิกได้ และไม่ได้คบหาสมาคมกับพวกนั้นอีกก็จะปฏิเสธไม่ยอมรับว่าเป็นคนแบบนั้นและไม่ได้มองว่าการกระทำที่เลิกไปแล้วเป็นบทบาท Howard Becker ได้ใช้แนวคิดนี้วิเคราะห์พฤติกรรมของคนสูบบุหรี่ดังนี้คือ ขั้นแรก จะต้องสามารถหาหรือได้กัญชามา ขั้นต่อไป ต้องเรียนรู้วิธีเสฟที่ถูกต้อง และขั้นสุดท้ายที่จะทำให้มองตัวเองว่าเป็นนักสูบบุหรี่ (deviant role) ได้ก็คือ สามารถขึ้นชมยินดีหรือพึงพอใจจากรสชาติของมัน¹⁷

ในขณะที่นักสังคมวิทยาในกระแสหลักโดยทั่วไปมองว่ากฎและระเบียบข้อบังคับที่เป็นลายลักษณ์อักษรเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้าง ที่มีไว้สำหรับจัดระเบียบและควบคุมความประพฤติของสมาชิกในสังคม แต่นักปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์กลับมองว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นทรัพยากรที่จะใช้ในการเจรจาตกลงกันว่าโครงสร้างควรจะเป็นอย่างไร สิ่งเหล่านั้นทำหน้าที่แต่เพียงเป็นเครื่องแนะแนวทางสำหรับการปฏิสัมพันธ์ ไม่มีบทบาทในการควบคุม กฎและระเบียบข้อบังคับเหล่านี้ไม่ได้เป็นข้อยุติหรือมีลักษณะเหมือนเดิมเสมอไป แต่เป็นเรื่องที่จะเจรจาตกลงกันได้และอาจถูกเพิกเฉยหรือแปลความหมายเสียใหม่ให้สอดคล้องกับความต้องการขององค์การ หรือผลประโยชน์เฉพาะเรื่องของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการบังคับใช้ กฎทำให้สิ่งต่าง ๆ เป็นไปได้ แต่พฤติกรรมที่เกิดขึ้นไม่ใช่เป็นการเคารพเชื่อฟังกฎ เป็นแต่เพียงการใช้กฎเท่านั้น เช่นกรณีของกฎข้อบังคับในเรื่องเวลาเริ่มต้นทำงานกับเวลาเลิกงาน เป็นพื้นฐานสำหรับการเจรจาตกลงแบบเจียบ ๆ ในเรื่องเวลาที่เริ่มต้นและเลิกงานอันแท้จริง

การแลกเปลี่ยนทางสังคม บทความชิ้นสำคัญและตำราของนักสังคมวิทยาที่ชื่อ G.C. Homans ซึ่งตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1958 และ 1961 ตามลำดับ⁸ ได้เรียกความสนใจจากนักสังคมวิทยากระแสหลักให้หันมาพิจารณาการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยนในทำนองเดียวกันกับการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าในตลาดเศรษฐกิจ แล้วในที่สุดแนวทฤษฎีเรื่อง การแลกเปลี่ยนทางสังคมก็ได้พัฒนากันไปอย่างรวดเร็วและกว้างขวางจนกลายเป็นแนวทฤษฎีหลักของนักสังคมวิทยาไปในที่สุด

ก่อนที่จะกลายมาเป็นแนวทฤษฎีทางสังคมวิทยาในสมัยปัจจุบัน การแลกเปลี่ยนเป็นปรากฏการณ์ที่ได้ศึกษากันมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 โดยนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกหลายคน เช่น Adam Smith, David Ricardo เป็นต้น นักคิดเหล่านี้ได้อธิบายพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์โดยอาศัยข้อสมมติเกี่ยวกับธรรมชาติของคนเราและความสัมพันธ์ระหว่างกัน โดยมีจุดศูนย์รวมความสนใจอยู่ที่ตลาดเศรษฐกิจ และเป็นที่รู้จักกันในนามของ “อรรถประโยชน์นิยม” ซึ่งมีสาระสำคัญโดยย่อดังนี้คือ (1) มนุษย์ต่างก็ใช้เหตุใช้ผลในการแสวงหาวิถีทางที่จะให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ด้านวัตถุ (กำไร/อรรถประโยชน์) สูงสุด (2) เข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นทั้งหลายที่จะช่วยในการตัดสินใจเลือกแนวทางกระทำให้ได้กำไรสูงสุด (3) พิจารณาประเมิน cost แล้วเปรียบเทียบกับรางวัลที่จะได้รับสำหรับทางเลือกแต่ละอย่าง เพื่อการตัดสินใจว่าทางเลือกใดจะให้กำไรสูงสุด⁹

ถึงแม้จะมีนักสังคมวิทยาบางคน เช่น Spencer Durkheim และ Parsons ให้ความสนใจและวิเคราะห์วิจารณ์ข้อสมมติที่กล่าวมาแล้ว แต่ก็ไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมในเชิงแลกเปลี่ยน จนกระทั่งนักมานุษยวิทยาได้นำเอาแนวคิดนี้มาถกเถียงกันว่าจะมีประโยชน์ต่อแวดวง

ทางวิชาการของพวกเขาอย่างน้อยเพียงไร แล้วในที่สุด Sir Frazer ก็เป็นนักมานุษยวิทยาคนแรก ที่วิเคราะห์ปรากฏการณ์เรื่องการแต่งงานระหว่างลูกพี่ลูกน้องว่าเป็นการแลกเปลี่ยนที่มีพื้นฐานอยู่บนแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามก็ดียังมีนักมานุษยวิทยาคนสำคัญอีกอย่างน้อย 3 คนคือ Malinowski Mauss และ Lévi-Strauss ผู้ซึ่งวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่อยู่ในข่ายของการศึกษาไปในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนทางสังคม แต่ไม่ได้ใช้แนวคิดเรื่อง อรรถประโยชน์นิยมหรือแนวคิดอื่นทางเศรษฐศาสตร์เป็นหลักในการอธิบาย²⁰

กระแสนิยมในแนวคิดอรรถประโยชน์นิยม ได้แผ่เข้าไปสู่แวดวงทางวิชาการของนักจิตวิทยาด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจิตวิทยาสำนักพฤติกรรมนิยม ทำให้มีข้อสมมติที่คล้ายกันว่า คนและสัตว์ต่างก็เป็นอินทรีย์ที่แสวงหาทางเลือกที่จะทำให้ได้รับรางวัลสูงสุด และโทษน้อยที่สุด “รางวัล” ก็คือคำที่มีความหมายเดียวกันกับคำว่าอรรถประโยชน์นั่นเอง ส่วน “การลงโทษ” ก็มีความหมายตรงกันกับคำว่า “cost” สำหรับนักพฤติกรรมนิยมแล้วรางวัลก็คือพฤติกรรมอะไรก็ได้ที่สนองความต้องการหรือเสริมแรงให้แก่อินทรีย์ ในขณะที่การลงโทษเป็นพฤติกรรมของตัวเองหรือของคนอื่นในสิ่งแวดล้อมที่หักห้ามหรือขัดขวางไม่ให้ตอบสนองความต้องการ ซึ่งถือกันในวงวิชาการว่าเป็นความต้องการที่จะหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด

ในแวดวงของนักวิชาการสังคมวิทยากระแสหลัก Homans เป็นผู้ที่เริ่มให้ความสนใจอย่างจริงจังในพฤติกรรมการณ์แลกเปลี่ยน เมื่อได้นำเอาผลงานวิจัยของ Lévi - Strauss เรื่องการแต่งงานระหว่างลูกพี่ลูกน้องมาวิจารณ์ว่าไม่เห็นด้วยกับการที่มองว่าเป็นการแลกเปลี่ยนโดยทางอ้อมที่ช่วยสร้างบูรณภาพให้เกิดขึ้นในแบบแผนการจัดระเบียบสังคม การโต้แย้งของ Homans กับเพื่อนร่วมงานเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม โดยเน้นความสำคัญของการปฏิสัมพันธ์แบบพบหน้ากัน และเพ่งเล็งความสนใจไปที่การแลกเปลี่ยนโดยตรงภายในวงเขตจำกัดระหว่างปัจเจกบุคคล และตระหนักว่าแรงจูงใจหรือพลังขับเคลื่อนจิตใจทำให้เกิดความสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยนขึ้น

ในผลงานชิ้นสำคัญของ Homans²¹ ปรากฏให้เห็นแนวคิดทางจิตวิทยาของสำนักพฤติกรรมนิยมได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขอยืมมโนทัศน์และหลักจิตวิทยาที่มีอยู่ในผลงานของ B.F. Skinner ซึ่งเป็นผู้นำของสำนักวิชาการนี้มาตั้งแต่ทศวรรษที่ 30 เนื้อหาสาระในมุมมองของ Homans มีดังนี้คือ (1) ในการกระทำหลาย ๆ อย่างถ้ามีอย่างหนึ่งเมื่อกระทำไปแล้วจะได้รับรางวัลบ่อยที่สุด ก็จะทำให้ความโน้มเอียงที่จะกระทำเช่นนั้นอีก (2) คนเรามีความโน้มเอียงที่จะกระทำกิจกรรมที่เห็นว่าจะนำรางวัลที่มีค่ามาให้ (3) คนเรามีความโน้มเอียงที่จะกระทำในสิ่งที่มีโอกาสทำได้สำเร็จ แล้วนำรางวัลมาให้ (4) ถ้ากิจกรรมหน่วยหนึ่งของคนอื่นมีค่าสำหรับเรา เราก็มีความโน้มเอียงที่จะกระทำในสิ่งที่คนอื่นคนนั้นจะสนองตอบแล้วนำรางวัล

มาให้ และ (5) คนเราพยายามกระทำให้ได้มาในสิ่งที่มีค่าสำหรับตัวเอง ยิ่งสิ่งนั้นมีค่ามากเท่าไร ก็ยิ่งจะพยายามมากเท่านั้น นอกจากนี้ Homans ยังได้นำเอาหลักเศรษฐศาสตร์ “การขาดไป-การอึดตัว” มาอธิบายพฤติกรรมการแลกเปลี่ยนด้วย เช่นเสนอไว้ว่า “ในอดีตที่เพิ่งจะผ่านไปเร็วๆ นี้คนเรายังได้รับรางวัลจากกิจกรรมที่คนอื่นทำให้มากเท่าไร แต่ละหน่วยของกิจกรรมที่เขาทำเพิ่มให้เราก็ยิ่งจะมีค่าน้อยลงสำหรับเรามากยิ่งขึ้นเท่านั้น”²²

ผลงานที่กล่าวแล้วข้างต้นถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่ามีจุดบกพร่องหลายอย่าง Homans จึงได้ปรุงแต่งเสียใหม่ มีทั้งแก้ไขข้อเสนอก่อนและเพิ่มเติมข้อเสนอใหม่²³ ดังเช่น การอธิบายว่า “ในอดีตที่ผ่านมา ถ้ามีสิ่งเราบางอย่างหรือสิ่งเราชุดหนึ่งเกิดขึ้น แล้วเราสนองตอบกลับไปและการตอบสนองนั้นนำรางวัลมาให้ แล้วในปัจจุบันถ้ามีสิ่งเราที่คล้ายสิ่งเราในอดีตมากเท่าไรเราก็ยิ่งมีความโน้มเอียงที่จะตอบสนองกลับไปแบบนั้นเช่นเดียวกัน” สำหรับข้อเสนอที่เพิ่มเติมนั้นได้แก่การอธิบายว่า²⁴ “เมื่อเราไม่ได้รับรางวัลจากการกระทำที่คาดหวังว่าจะได้รับ หรือได้รับการลงโทษที่เราไม่ได้คาดหวัง เราก็จะโกรธและมีความโน้มเอียงที่จะประพฤติก้าวร้าวได้มาก” และ “จากบรรดาการกระทำที่มีให้เลือก คนเราจะเลือกกระทำในสิ่งที่เราเห็นอยู่ในขณะนั้นว่าผลลัพธ์ที่ได้จากการเอาค่าของผลการกระทำ (V) คูณด้วยโอกาสที่จะได้ผลนั้นมา (P) สูงกว่าผลลัพธ์ที่จะได้จากการกระทำอย่างอื่น” (Value x probability)

ในช่วงเวลาที่ผลงานของ Homans กำลังได้รับความสนใจและการวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างแพร่หลายนั้น Peter M. Blau ก็ได้ผลิตผลงานแบบเดียวกันขึ้นมา ให้มีลักษณะเชื่อมโยงกันระหว่างแนววิเคราะห์เชิงจุลภาคของปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ แนวคิดเรื่องความขัดแย้ง การแลกเปลี่ยนกับการวิเคราะห์หน่วยทางโครงสร้าง เช่น กลุ่ม ชุมชน องค์กร และสถาบัน ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ระดับมหภาค Blau เริ่มต้นด้วยการอธิบายพฤติกรรมการแลกเปลี่ยนโดยอาศัยหลักเบื้องต้นและมโนทัศน์สำคัญ ๆ เช่นเดียวกับ Homans (reward, cost และ profit) ซึ่งจะเห็นได้จากข้อเสนอข้อแรกที่ว่า “ถ้าคนเราคาดหวังในกันและกันว่ากิจกรรมหนึ่งที่ได้กระทำไปจะนำกำไรมาให้ ก็ย่อมมีความโน้มเอียงที่จะกระทำกิจกรรมนั้น ๆ ให้ข้อเสนอข้อที่ 2 จะพบการใช้หลักเศรษฐศาสตร์เรื่องการอึดตัวอธิบายไว้ว่าถ้ากิจกรรมอย่างหนึ่งนำมาซึ่งรางวัลที่คาดหวังได้เหมือนเดิมอยู่เรื่อย ๆ กิจกรรมนั้น ๆ ก็จะเสื่อมค่าลงแล้วโอกาสที่จะกระทำกิจกรรมนั้น ๆ อีกก็ย่อมจะน้อยลง ในข้อเสนอข้อที่ 3 Blau ได้พูดถึงการเกิดขึ้นของพันธกรณีที่ต่างฝ่ายต่างมีต่อกัน หลังจากที่ได้ทำการแลกเปลี่ยนกันบ่อยขึ้นเรื่อย ๆ แล้วก็ใช้พันธกรณีเป็นเครื่องนำทางการแลกเปลี่ยนที่จะเกิดขึ้นในภายหลัง ในข้อเสนอข้อที่ 4 มีหลักสำคัญว่า ถ้ามีการละเมิดพันธกรณีดังกล่าวในข้อ 3 ฝ่ายที่ถูกละเมิดก็จะกระทำในลักษณะเป็นการลงโทษ ฝ่ายละเมิด ในข้อเสนอข้อที่ 5 หลังจากความสัมพันธ์ได้ถูกสถาปนาขึ้นมาแล้วก็จะเกิดหลักเรื่องความยุติธรรมขึ้นมาควบ

คุมจัดระเบียบการแลกเปลี่ยน และจะมีการแข่งขันในทางลบถ้ามีการละเมิดเกิดขึ้น และในข้อเสนอข้อสุดท้าย Blau อธิบายว่าถ้าความสัมพันธ์ในเชิงการแลกเปลี่ยนบางอย่างระหว่างหน่วยสังคมต่าง ๆ บังเกิดความสมดุลและมีเสถียรภาพมากขึ้น ความสัมพันธ์ในเชิงการแลกเปลี่ยนอย่างอื่นก็มักจะมีดุลยภาพและเสถียรภาพน้อยลง²⁵

Blau ได้แสดงให้เห็นความสามารถในการผสมผสานแนวทฤษฎีหลัก ๆ ในทางสังคมวิทยาเข้าด้วยกัน แล้วใช้อธิบายพฤติกรรมการแลกเปลี่ยนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น จากข้อสมมติที่ว่าคนเรามีความสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยนกับคนอื่นก็เพราะมองเห็นโอกาสที่จะได้รับรางวัล (ข้อที่ 1) Blau เรียกแรงจูงใจนี้ว่า ความดึงดูดใจทางสังคม และเห็นว่าถ้าไม่มีสิ่งนี้ก็จะไม่มีความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน และจากแนวคิดเรื่อง role-taking ของ Mead Blau ได้อธิบายว่าตอนเริ่มมีความสัมพันธ์ต่างก็พยายามรับรู้หรือคาดคะเนว่าอีกฝ่ายหนึ่งมีความต้องการอะไร เมื่อคิดว่าทราบแล้วก็จะพยายามเสนอตัวเองออกไปในลักษณะที่จะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งเชื่อว่าตนมีคุณสมบัติหรือทรัพยากรอันมีค่าที่ฝ่ายนั้นต้องการ ในขณะเดียวกันก็มีนัยความหมายด้วยว่าเมื่อฝ่ายเรามีสิ่งที่มีค่าให้เขา ฝ่ายเขาก็จะต้องมีสิ่งตอบแทนให้กลับมาด้วย และควรจะสมน้ำสมเนื้อกันเพื่อให้สอดคล้องกับหลักความยุติธรรม²⁶

Blau ให้แนวคิดเกี่ยวกับรางวัลไว้ว่า โดยทั่วไปแล้วมีอยู่ 4 จำนวนด้วยกันคือ เงิน การให้ความเห็นชอบ ความภูมิใจหรือความเคารพนับถือ และการทำตามคำแนะนำหรือคำร้องขอ ดังนั้นพฤติกรรมที่จะได้หรือแลกรางวัลมาจึงผิดแผกแตกต่างกันไป สำหรับความสัมพันธ์ทางสังคมส่วนใหญ่ (ไม่ใช่ทางเศรษฐกิจ การเมือง ฯลฯ) เงินไม่ใช่รางวัลที่เหมาะสม ดังนั้นจึงมีค่าน้อยที่สุด การให้ความเห็นชอบทางสังคมอาจเป็นรางวัลที่เหมาะสม แต่สำหรับคนส่วนใหญ่แล้วไม่ค่อยจะมีค่ามากเท่าไรนัก ดังนั้นจึงบังคับให้ผู้ที่ได้รับบริการอันมีค่าต้องสนองตอบบ่อย ๆ ด้วยรางวัลที่มีค่ามากกว่า ซึ่งได้แก่การเคารพนับถือ และในบางกรณี บริการที่ให้อาจมีค่ามากพอที่จะเรียกร้องให้ผู้ที่ได้รับบริการต้องตอบแทนด้วยรางวัลจำนวนที่มีค่ามากที่สุดนั่นก็คือการกระทำตามอย่างเชื่อฟัง แต่จะไม่สามารถเรียกร้องให้ผู้รับบริการเชื่อฟังได้ ถ้าฝ่ายที่รับบริการก็มีบริการที่จะให้ตอบแทนได้ ถ้าฝ่ายที่รับบริการก็มีบริการที่จะให้ตอบแทนได้บ่อย ๆ หรือผู้ที่ได้รับบริการสามารถหาบริการ/รางวัลจากแหล่งอื่นได้ หรือผู้ที่ได้รับบริการสามารถใช้วิธีบังคับขู่เข็ญเอาได้ หรือไม่ก็เป็นกรณีที่ผู้ได้รับบริการสามารถจะทำไปเองหรืออยู่ได้โดยไม่ต้องอาศัยบริการที่เคยได้รับ²⁷

เนื่องจากผลงานของ Blau และ Homans มีจุดอ่อนทั้งในด้านตรรกและระเบียบวิธีวิจัย Richard Emerson จึงได้หาวิธีแก้ไขโดยเปลี่ยนหน่วยการวิเคราะห์จากตัวปัจเจกบุคคลมาเป็นกลุ่มที่มีสมาชิกตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ซึ่งก็เท่ากับเป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยนนั่นเอง

อย่างไรก็ดี Emerson ก็ยังใช้หลักจิตวิทยาพฤติกรรมนิยมเหมือน 2 ท่านที่กล่าวมาแล้วเพื่อให้ได้แนวคิดพื้นฐาน และหลัก operant conditioning มาใช้วิเคราะห์แบบแผนทางสังคมที่ซับซ้อนกว่า²⁸

ในแนวคิดหรือมุมมองของ Emerson²⁹ ความสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยนจะบังเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าผู้ที่เริ่มต้นก่อนหรือเสนอก่อนไม่ได้รับการสนองตอบหรือไม่ได้รับการเสริมแรง ในกรณีที่เกิดความสัมพันธ์ขึ้นแล้ว ความสัมพันธ์จะดำเนินไปอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับ (1) การใช้อำนาจ (2) การสร้างความสมดุล สมมติว่าเป็นความสัมพันธ์ของคน 2 คนคือ แดง กับ ดำ ถ้าดำเป็นฝ่ายต้องพึ่งแดงมาก แดงก็จะเป็นฝ่ายได้เปรียบ (power advantage) และทำให้ดำต้องมี cost เพิ่มขึ้น ดังนั้นจึงเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่มีความสมดุล ถ้าคนทั้ง 2 ไม่เลิกความสัมพันธ์ ดำก็จะต้องทำอะไรบางอย่างเพื่อให้เกิดความสมดุลขึ้น Emerson เรียกพฤติกรรมแบบนี้ว่า balancing operations ซึ่งดำอาจจะทำอย่างใดอย่างหนึ่งดังต่อไปนี้คือ (1) ลดค่าของรางวัลหรือการเสริมแรงที่เคยได้รับจากแดง (2) พยายามเพิ่มจำนวนทางเลือกที่จะได้รางวัลหรือการเสริมแรง (พึ่งแดงน้อยลง) (3) พยายามเพิ่มค่าของรางวัลหรือการเสริมแรงที่ดำจะให้แก่แดง (4) ลดจำนวนทางเลือกที่จะให้รางวัลซึ่งดำเป็นผู้ให้แดง (ทำให้แดงต้องพึ่งดำบ้าง)

อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนที่ซับซ้อนกว่าที่กล่าวแล้ว อาจประกอบไปด้วยบุคคลมากกว่า 2 ฝ่าย ดังนั้นกระบวนการพึ่งพา อำนาจ และการสร้างความสมดุลจึงขึ้น ๆ ลง ๆ เมื่อมีผู้แลกเปลี่ยนคนใหม่เข้ามาร่วม และมีเครื่องเสริมแรงใหม่หรือทรัพยากรใหม่เพิ่มเข้ามา Emerson ชี้ให้เห็นว่ารูปแบบอันซับซ้อนของการแลกเปลี่ยน จะเปลี่ยนความหมายของรางวัลหรืออรรถประโยชน์สินค้า และบริการที่สร้างขึ้นและใช้ในการแลกเปลี่ยนที่ซับซ้อน จะไม่สามารถสร้างขึ้นได้ในการแลกเปลี่ยนธรรมดา ๆ ดังเช่นกรณีที่แดงกับดำแลกเปลี่ยนรางวัลคนละอย่างกัน ส่วนในการแลกเปลี่ยนที่ซับซ้อนกว่าคู่กรณีจะผลิตสินค้าหรือบริการอย่างี่สามชิ้นมาเพื่อให้ทั้งคู่สามารถยินดีหรือพอใจได้ ตัวอย่างเช่น ในการเล่นเกมเทนนิส อะไรที่แดงให้กับดำ และที่ดำให้กับแดง มีปฏิสัมพันธ์กันในลักษณะที่ก่อให้เกิดผลเป็นรางวัลต่อผู้เล่นทั้งสอง แต่ถ้าดำและแดงเป็นนักเทนนิสอาชีพมีรายได้ส่วนหนึ่งจากค่าผ่านประตูด้วย พฤติกรรมการเล่นก็จะแตกต่างไปจากการเล่นกันเองไม่ต้องมีกรรมการ แดงกับดำจะร่วมกันผลิตความสนุกสนานตื่นเต้นเร้าใจให้ผู้เข้าชมเพื่อแลกเปลี่ยนกับรายได้ ไม่มีใครสามารถทำได้แต่โดยลำพัง Emerson กล่าวไว้ว่า “คุณค่าถูกผลิตขึ้นมาในกระบวนการทางสังคม จากพฤติกรรมที่อำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้น ซึ่งในตัวของมันเองจะมีค่าเพียงเล็กน้อยหรือไม่มีเลย³⁰”

แนวคิดเรื่องเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนของ Emerson เป็นความสำเร็จอีกก้าวหนึ่งในการพัฒนาทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม เครือข่ายหมายถึงความสัมพันธ์ในเชิงการแลกเปลี่ยนที่

มีผู้เกี่ยวข้องมากกว่า 2 คน ซึ่งอาจจะมีทรัพยากรหรือคุณสมบัติเท่ากันหรือไม่เท่ากันก็ได้ ดังเช่น แดงกับดำเล่นเทนนิสกันอยู่เป็นประจำ ต่อมาเขียวได้เล่นกับแดงโดยที่ดำยังต้องเล่นอยู่กับแดง เหมือนเดิมทำให้เกิดความไม่สมดุลขึ้นในเครือข่าย เพราะแดงเป็นฝ่ายได้เปรียบอยู่คนเดียว เพื่อแก้ปัญหาดำหรือเขียวก็ต้องหาคู่เล่นมาอีกคนหนึ่งเพิ่มทำให้เกิดความ สมดุล (2 คู่) พฤติกรรมของการจับคู่ขึ้นอยู่กับผีมือ ถ้าผีมือเท่ากันก็สามารถจับคู่กันตามใจชอบอย่างไรก็ได้ ซึ่ง Emerson ให้ชื่อว่า “เครือข่ายปิด” เพราะไม่ต้องการสมาชิกเพิ่มเข้ามาอีก ถ้ามีการเพิ่มก็จะเกิดการเสียดุลอีก ในกรณีที่ผู้เล่นมีผีมือไม่เท่ากันก็จะแบ่งผู้เล่นออกเป็นชั้น ๆ ตามระดับของทักษะหรือผีมือ และก็ทำให้มีหลายเครือข่ายเพื่อให้เล่นกันได้อย่างสนุกสนานและพึงพอใจ

ถึงแม้ผลงานของนักทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทั้ง 3 ท่านที่ได้กล่าวนามมาแล้ว จะมีพื้นฐานอยู่บนข้อสมมติของนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกในเรื่อง rational choice ก็ตามแต่ก็ยังให้ความสำคัญแก่ประเด็นในเรื่องค่าของอรรถประโยชน์ที่จะช่วยทำนายพฤติกรรมน้อยเกินไป นักสังคมวิทยา รุ่นใหม่จึงได้เสนอให้พิจารณาปัจจัยหรือเงื่อนไขอื่นเพิ่มเติมดังนี้คือ (1) รางวัลควรจรรวมเอาผลได้ (outcome) ที่ช่วยเพิ่มโอกาสในการบรรลุเป้าหมาย หรือไม่ทำให้สูญเสียโอกาสที่จะบรรลุเป้าหมาย (2) cost ควรจรรวมเอาผลได้ที่ทำให้ลดโอกาสในการบรรลุเป้าหมาย หรือไม่ได้ช่วยให้เกิดการเพิ่มโอกาสในการบรรลุเป้าหมายเข้าไว้ด้วย และ (3) การเลือกของคนเราไม่ได้เลือกผลได้อย่างใดอย่างหนึ่งแต่อย่างเดียว แต่มันจะเลือก 2 อย่างหรือมากกว่านั้นไปพร้อม ๆ กัน (combinations of commodities) ส่วนจะให้น้ำหนักเท่ากันหรือต่างกัน มักจะขึ้นอยู่กับการจัดลำดับคุณค่าของผลได้นั้น ตัวอย่างเช่น ในการตัดสินใจจะให้คำปรึกษาแก่คนอื่น เราก็จะพิจารณาเวลาว่างที่เหลืออยู่สำหรับการพักผ่อนหย่อนใจด้วย ดังนั้นจึงเลือกแต่ละอย่างให้เหมาะสมที่สุดหรือให้ได้รับความพึงพอใจสูงสุด นักสังคมวิทยาชาวอังกฤษชื่อ Anthony Heath ได้ชี้ให้เห็นว่าในการใช้แนวทฤษฎีเรื่อง rational choice นั้น นักทฤษฎีการแลกเปลี่ยนโดยทั่วไปจะใช้สถานการณ์ความแน่นอนเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์พฤติกรรมการแลกเปลี่ยน มีเพียง Homans เท่านั้นที่พูดถึงสถานการณ์ที่มีการเสี่ยงในการวิเคราะห์ด้วยบ้าง ดังนั้นจึงยังมีสถานการณ์อีก 2 แบบที่ไม่ได้รับการพิจารณาเท่าที่ควร นั่นก็คือ สถานการณ์ที่มีความเสี่ยง และสถานการณ์ที่ไม่มี ความแน่นอน ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่อาจจะก่อให้เกิดผลได้ที่เป็นไปได้หลายอย่าง แต่จะต่างกันตรงที่ในเรื่องของความเสี่ยงนั้น เราสามารถที่จะคาดคะเน (ออกมาเป็นตัวเลข) โอกาสที่จะเกิดผลได้ที่เป็นไปได้ สำหรับการเลือกแต่ละอย่างได้ ส่วนในสถานการณ์ที่ไม่แน่นอนนั้น เราไม่สามารถที่จะคาดคะเนโอกาสที่จะเกิดผลได้

สำหรับในสถานการณ์ที่มีความเสี่ยงนั้น Heath เสนอให้นำเอาแนวคิดในเรื่องคุณค่าที่คาดหวังได้ (expected value) ของแนวทางการกระทำแต่ละอย่างที่ไม่เหมือนกันมาใช้ในการวิเคราะห์

กล่าวคือ ผู้กระทำจะคำนวณชั่งน้ำหนักการได้หรือการเสีย (ที่เป็นไปได้)ว่ามีโอกาสจะเกิดขึ้นได้มากน้อยอย่างไร (probability of occurrence) แล้วเทียบกับทุนเดิมที่มีอยู่ (เทียบสัดส่วนการได้หรือเสียกับทุนเดิมที่มีอยู่) แล้วก็จะเลือกการกระทำที่จะได้อรรถประโยชน์ที่คาดหวังสูงสุด น่าสังเกตว่าสิ่งที่ใช้เป็นหลักในการพิจารณานั้น ไม่ใช่ค่าของตัวเงินหรือวัตถุสิ่งของที่จะได้ แต่เป็นอรรถประโยชน์สูงสุดที่คาดว่าจะได้รับ ซึ่งพิจารณาจากสัดส่วนของผลได้หรือผลเสียกับทุนเดิมที่มีอยู่นั่นเอง

สำหรับสถานการณ์ที่ไม่มีความแน่นอนนั้น Heath ชี้ให้เห็นว่าต้องใช้หลักในการตัดสินใจแตกต่างไปจากกรณีที่สถานการณ์มีความเสี่ยง และแนวคิดที่เหมาะสมกับเรื่องนี้คือ minimax rule ที่เป็นหลักสำคัญอย่างหนึ่งใน game theory ที่ใช้กับสถานการณ์ของผู้เล่นเกมสองคน เมื่อคนหนึ่งได้ก็อีกคนหนึ่งเสียหมด (zero-sum game) ในความสัมพันธ์แบบนี้ ต่างฝ่ายต่างก็พยายามเล่นให้ได้ผลดีที่สุดสำหรับตนเอง และก็จะบังเกิดผลร้ายที่สุดสำหรับคู่แข่ง เงื่อนไขสำคัญที่เกี่ยวข้องก็คือ คู่กรณีต้องมีเหตุมีผล และต่างก็รู้ว่าอีกฝ่ายหนึ่งก็รู้ว่าผลที่ออกมาจะเป็นเช่นนั้น อย่างเช่นในกรณีการเล่นหมากรุก ฝ่ายหนึ่งจะพยายามคิดถึงการเดินหมากในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งจะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งตอบสนองได้ดีที่สุดกลับมา แล้วฝ่ายแรกก็จะเลือกเดินหมากไปตามนั้น หมายความว่าไม่ได้พิจารณาแค่ผลได้ซึ่งดูว่ามากเท่านั้นแต่ต้องดูถึงผลเสียด้วย มิฉะนั้นแล้วการเลือกกระทำที่น่าจะได้ผลมากกลับกลายเป็นการสูญเสียอย่างมาก ถ้าอีกฝ่ายเปลี่ยนแนวทางการกระทำ หรือไม่ได้กระทำอย่างที่เราคิด ในบางกรณีเราอาจจะต้องเลือกการกระทำที่จะนำมาซึ่งการสูญเสีย น้อยที่สุด อย่างไรก็ตามไม่เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะใช้ minimax rule กับคู่กรณีหรือฝ่ายตรงข้ามที่เป็นคนไม่มีเหตุผล (irrational opponent)³²

นักสังคมวิทยารุ่นปัจจุบันเห็นตรงกันว่า ถ้ารางวัลที่จะได้รับมาจากหยาดเหงื่อแรงงาน ความสำเร็จ หรือผลงาน จะร่อยหรอและหมดลงได้แล้ว ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนก็จะสามารถทำนายพฤติกรรมได้อย่างเพียงพอ แต่ถ้ารางวัลและ cost มีค่าต่ำและยากต่อการที่จะวัดปริมาณก็ยากแก่การทำนาย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือในกรณีที่ชีวิตทางสังคมมีลักษณะเหมือนกับตลาดการค้า แนวคิดนี้ก็ทำนายพฤติกรรมได้ดี แต่ถ้าใช้อธิบายชีวิตทางสังคมในด้านอื่น ก็จะเกิดปัญหาให้ถกเถียงกันต่อไป³³

สังคมวิทยากระแสต้าน³⁴ ในช่วงปลายทศวรรษที่ 60 Peter Berger และ Thomas Luckmann ได้ร่วมกันแต่งหนังสือชื่อ The Social Construction of Reality (ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1967) ซึ่งมีผู้นิยมอ่านกันอย่างแพร่หลายที่สุดเล่มหนึ่งในสมัยนั้น เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ช่วยให้คนอเมริกันเข้าใจแนวปรัชญาปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology) ของนักปรัชญาชาว

เยอรมันชื่อ Edmund Husserl ที่ถูกนำมาปรุงแต่งโดย Alfred Schutz ให้นักสังคมศาสตร์ทั่ว ๆ ไปเข้าใจได้ดีขึ้น พร้อม ๆ กันนั้นผลงานของ Schutz ที่เป็นภาษาเยอรมันก็ถูกนำมาแปลและตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษชื่อ *The Phenomenology of the Social World* (ค.ศ.1967) ดังนั้นผลงานทั้ง 2 ชิ้นจึงเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้ปรัชญาปรากฏการณ์นิยมแปรรูปมาเป็นแนวทัศน์ทางสังคมวิทยา และเนื่องจากแนวทัศน์ใหม่นี้ปฏิเสธไม่ยอมรับหลักการสำคัญของปฏิฐานนิยม (positivism) ที่ยึดถือกันอยู่ในหมู่นักสังคมวิทยากระแสหลัก จึงถูกขนานนามว่าเป็นสังคมวิทยากระแสต้าน

นักสังคมวิทยาปรากฏการณ์นิยมได้เสนอแนวคิดใหม่ขึ้นมาว่า โลกสังคมเป็นผลิตผลของความนึกคิดและกิจกรรม โลกสังคมอาจจะปรากฏให้ดูเหมือนว่าเป็นที่อยู่ของวัตถุสิ่งของต่าง ๆ แต่ลักษณะที่ปรากฏออกมาเช่นนั้นมนุษย์เป็นผู้ทำให้เกิดขึ้น และก็ได้ยืนยันอย่างต่อเนื่องว่าเป็นเช่นนั้น โดยการ “อ่าน” หรือ “อธิบาย” การกระทำของตัวเองและของคนอื่น จุดรวมความสนใจของนักปรากฏการณ์นิยมอยู่ที่ว่า สมาชิกของสังคม (ผู้กระทำ) เอาสิ่งต่าง ๆ มาประกอบกันขึ้นเป็นโลกสังคมได้อย่างไรหรือได้โดยวิธีใด หรือไม่ก็เพ่งเล็งความสนใจไปที่ลำดับการกระทำและวิธีการที่ผู้กระทำได้ใช้ไปในการจัดระเบียบชีวิตเพื่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นคงเส้นคงวา และมีแบบแผน สำหรับประเด็นหลังนี้ ได้ก่อให้เกิดรูปแบบการศึกษาวิธีการที่ชาวบ้านหรือคนธรรมดาสามัญใช้ไปในการสร้างหรือมองความเป็นจริงทางสังคม จนได้รับการขนานนามว่า Ethnomethodology

น่าสังเกตว่าแนวคิดกระแสใหม่นี้คล้ายกับแนวคิดปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ แต่ก็มีข้อแตกต่างที่สำคัญคือฝ่ายหลังถือว่าโลกสังคมมีลักษณะ “แท้จริง” และ “อยู่นิ่ง” (อยู่นอกตัว) และเมื่อศึกษาปรากฏการณ์ก็จะตั้งคำถามว่า “มีอะไรเกิดขึ้น” ที่นี้ แล้วก็ไม่ได้ถามต่อไปอีก ส่วนนักปรากฏการณ์นิยมไม่ถือว่าคนเราตัดสินใจในเรื่อง “มีอะไรเกิดขึ้นได้” แต่จะต้องตั้งคำถามว่าใครก็ตามเข้าใจได้อย่างไรว่ามีอะไรเกิดขึ้น (ไม่ว่าจะเป็นที่ไหน) และก็ถามเช่นเดียวกันว่า คนเราไม่ว่าใครก็ตามใช้วิธีอะไรที่จะทำให้ตัวเอง (เขาหรือเธอ) มั่นใจได้ว่ามีอะไร (อะไรก็ได้) เกิดขึ้นแล้ว

จริง

ในการอธิบายพฤติกรรมของนักวิชาการในการศึกษาปรากฏการณ์ Husserl เสนอให้ใช้วิธีที่เรียกว่า method of reduction ซึ่งได้แก่การ “แขวน” ความเชื่อในเรื่องลักษณะที่เป็นสิ่งของของวัตถุที่กำลังศึกษาไว้ก่อน แล้วมุ่งความสนใจไปที่การได้มาซึ่งความเชื่อในเรื่องการเป็นวัตถุวิสัย (ตั้งคำถามว่าความเชื่อที่ว่ามันเกิดขึ้นได้อย่างไร) นักวิชาการต้องสนใจในเรื่องที่กล่าวอ้างว่าโลกเป็นอย่างไรอย่างนี้ แทนที่จะสนใจว่าโลกที่แท้จริงนั้นเป็นอย่างไร จะต้องถือว่าสิ่งของเป็นเพียงปรากฏการณ์ แทนที่จะถามว่าจะจริงหรือไม่จริงควรตั้งคำถามว่า “ภายใต้สถานการณ์แวดล้อม

อะไรทำให้เราคิดว่าสิ่งต่าง ๆ เป็นเรื่องจริง” น่าสังเกตว่าแนวคิดอย่างนี้เป็นกระแสตันจริง ๆ เพราะนักสังคมวิทยาในกระแสหลักถือว่าสิ่งที่เป็นวัตถุวิสัย แตกต่างอย่างชัดเจนไปจากสิ่งที่เป็นจิตวิสัย

Husserl ให้นิยามทัศน “natural attitude” มาอธิบายความเข้าใจผิดของคนเราที่เกิดขึ้นจากการมองเห็นว่า โลกที่อยู่ล้อมรอบตัวเขานั้นเป็นโลกของวัตถุทางสังคมที่มีอยู่มาก่อนแล้ว ดังนั้นจึงมักจะทึกทักเอาว่าหรือปฏิบัติยังกับว่าสิ่งที่มีมนุษย์เป็นผู้สร้างนั้นเป็นสิ่งที่ตามธรรมชาติ และด้วยการใช้ method of reduction คนเราก็จะปลีกตัวออกมาจาก natural attitude ได้แล้วถามว่าความรู้สึกในเรื่องความเป็นธรรมชาตินั้นได้มาอย่างไร และมีวิธีปฏิบัติอย่างไรจึงคงยึดถือเช่นนั้นอยู่ได้ ส่วน Schutz ก็รับเอาแนวคิดนี้มาใช้โดยตั้งคำถามว่า ทำไมเราจึงเชื่อหรืออะไรทำให้เราเชื่อว่าโลกทางวัตถุมีมาก่อนเราเกิดและจะยังคงอยู่ต่อไปหลังจากที่เราตายไปแล้ว ทำไมเราจึงเชื่อว่าโลกทางวัตถุจะยังคงอยู่อย่างนั้นถึงแม้ว่าเราจะไม่ได้ให้ความสนใจกับมัน

หลังจากอพยพมาอยู่ในสหรัฐแล้ว Schutz ก็ปรับตัวให้เข้ากับบรรยากาศทางวิชาการของสังคมวิทยากระแสหลัก ดังเช่น แปลง natural attitude ในชีวิตประจำวันให้มีลักษณะเป็น Sociological attitude โดยชี้ให้เห็นว่าคนเราไม่เพียงสนองตอบต่อเนื้อหาของการกระทำของคนอื่นเท่านั้น แต่ยังสนองตอบต่อรูปแบบและวิธีแสดงของการกระทำด้วย แนวคิดนี้ตรงกับของสังคมวิทยากระแสหลัก ตัวอย่างเช่น ในห้องเรียนเนื้อหาของปฏิสัมพันธ์ (อะไรที่สอนและที่เรียนรู้) เป็นเรื่องสำคัญอยู่แล้ว แต่ที่สำคัญด้วยเหมือนกันก็คือ การสอนและการเรียนได้ดำเนินไป (เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย) อย่างไรจึงจะรักษาความเป็นจริงของบทเรียนเอาไว้ได้ ถึงแม้เป็นหน้าที่ของนักเรียนที่จะต้องแสดงให้เห็นว่าพวกเขาได้รู้อะไรจากบทเรียน แต่พวกเขาก็ต้องรู้ด้วยว่าจะแสดงให้เห็นว่ามีความรู้ได้โดยวิธีใด

สำหรับนักปรากฏการณ์นิยมรุ่นศิษย์ของ Schutz พงษ์เสียงความสนใจไปที่พฤติกรรมของชาวบ้านหรือคนธรรมดาสามัญ นักวิชาการพวกนี้มองว่า ชาวบ้านโดยทั่วไปไม่ค่อยจะได้นึกทบทวนหรือสะท้อนความคิดในเรื่องเกี่ยวกับการดูเหมือนว่าโลกวัตถุนั้นเป็นจริง พวกเขารู้แต่วิธีที่จะทำให้เกิดวัตถุ เกิดเหตุการณ์หรือสถานการณ์ทางสังคม แต่จะไม่รู้ว่าเขาทำอย่างนั้นได้อย่างไร เนื่องจากวิธีที่ใช้ในการสร้างโลกสังคมมักจะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นจึงต้องการแรงจูงใจเป็นพิเศษเพื่อที่จะชวนให้ชาวบ้านหาความเข้าใจ และแม้กระทั่งตั้งคำถามเกี่ยวกับโครงสร้างของโลกชีวิตของพวกเขาที่เปี่ยมไปด้วยความหมาย

เมื่อมีอะไรมาทำให้การดำเนินชีวิตประจำวันตามปกติต้องหยุดชะงักหรือล้มเลิกไป หรือเมื่อมีอะไรมาขัดขวางไม่ให้สามารถใช้กฎเกณฑ์สำหรับการปฏิสัมพันธ์ได้ คนเราก็จะต้องหาทางแก้ไข ดังนั้นนักวิชาการอาจทดลองให้เกิดปรากฏการณ์เช่นนั้น แล้วสังเกตการณ์ดูว่าอะไรจะเกิดขึ้น

ตัวอย่างเช่น ให้เพื่อนปฏิบัติต่อเพื่อนเหมือนอย่างคนแปลกหน้า เด็ก ๆ ปฏิบัติตนในบ้านยังกับว่าบ้านเป็นโรงเรียนเด็กการศึกษาเรื่องความเบี่ยงเบนหรือการกระทำผิด ก็จะได้ผลตามความประสงค์อย่างเดียวกัน เนื่องจากจะเป็นการให้ความกระจ่างแก่เราว่า คนธรรมดาสามัญทำอย่างไรในการรักษาความเป็นเรื่องธรรมดาเอาไว้

นักสังคมวิทยาอีกพวกหนึ่งที่ได้รับการขนานนามในภายหลังว่า ethnomethodologist ได้นำเอาแนวคิดของนักปรากฏการณ์นิยมมาผสมผสานให้เข้ากับของนักปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ แล้วขยายขอบเขตออกไปจนกระทั่งได้โลกทรรศน์ที่แตกต่างไปจากของเดิม กล่าวคือ เฟงเล็งความสนใจไปที่ประเด็นเรื่องการสร้าง(แบบสร้างสรร) ให้มีการจัดระเบียบสังคมขึ้นมา การอ้างรักษา และการเปลี่ยนแปลงการจัดระเบียบดังกล่าว คำถามที่ตั้งขึ้นก็ต่างไปจากคำถามในสังคมวิทยากระแสหลักแทนที่จะถามว่าจะระเบียบสังคมเป็นไปได้อย่างไร กลับถามว่าเป็นไปได้อย่างไรที่คนเรามีความรู้สึกว่าสังคมมีระเบียบนักสังคมวิทยาพวกนี้ไม่ได้เน้นความสำคัญของความน่าเชื่อถือและความถูกต้องของข้อมูลที่ได้จากการสังเกตการณ์ แต่ไปเน้นในเรื่องวิธีที่นักวิชาการใช้และชาวบ้านก็ใช้ในการสร้างอ้างรักษา และบางทีก็อาจจะถึงกับเปลี่ยนสิ่งที่เขาคิดว่าและเชื่อว่า เป็นคำกล่าวเกี่ยวกับระเบียบในโลกสังคม ที่น่าเชื่อถือและถูกต้อง

นักวิชาการที่ใช้ ethnomethods ต้องการทราบถึงวิธีที่คนทั่วไป (ไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการแม่บ้าน พนักงานขายของ ฯลฯ) ใช้ในการสร้างความรู้สึกว่ามีระเบียบอยู่ในสถานการณ์ที่เขา กำลังมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ต้องการจะทราบว่าคนเราหรือสมาชิกของสังคม ทำอย่างไรหรือใช้วิธีการใดจึงสามารถมีความสอดคล้องกันในการรู้สึกว่ามีสิ่งที่เรียกว่ากฎ การนิยาม ความหมาย และค่านิยมอยู่ นอกจากนั้นยังตั้งคำถามเพิ่มอีกข้อหนึ่งว่า คนเราใช้ความเชื่อที่ว่า มีกฎ และมีกรนิยามความหมายไปอย่างไร ในการบอกให้กันและกันทราบเรื่องระเบียบสังคม

ผลงานวิจัยที่หาคำตอบให้แก่คำถามทั้งหลายข้างต้น ทำให้ได้มโนทรรศน์ที่สำคัญ ๆ ที่ บ่งบอกลักษณะหรือรูปแบบพฤติกรรมของชาวบ้านดังต่อไปนี้คือ

(1) จากการศึกษาพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้าน ได้มโนทรรศน์ "reflexivity" ที่ช่วยอธิบายว่าทำไมชาวบ้านยังยึดมั่นในความเชื่อไม่เสื่อมคลายทั้ง ๆ ที่ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นเป็นไปในทางตรงข้ามกับความเชื่อ และก็ยังจะประกอบพิธีนั้น ๆ ในโอกาสต่อไปอีก ชาวบ้านมักจะมีข้อแก้ตัวว่าสวดมนต์อ่อนวอนน้อยไปบ้าง สิ่งที่ขอไปไม่เหมาะสมบ้าง หรือไม่กี่พระเจ้ามีแผนการที่ดีกว่าที่ขอไป พฤติกรรม แบบนี้เรียกว่า reflexive action กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ผู้คนที่มปฏิสัมพันธ์กันนั้น พยายามอ้างรักษา การถือเอาเป็นจริงว่าพวกเขาถูกนำทางโดยความเป็นจริงอย่างนั้น อย่างนี้

(2) จากการหาคำตอบสำหรับคำถามที่ว่า reflexive action เกิดขึ้นได้อย่างไร ก็ได้ มโนทัศน์ “indexicality” ที่อธิบายว่าการแสดงออกเป็น indexical ถ้ามีการเน้นว่าความหมาย ของการแสดงออกเช่นนั้นผูกพันอยู่กับบริบทเฉพาะเรื่อง ชาวบ้านจะมีวิสัยทัศน์ร่วมกันว่าอะไรเป็น จริงในสถานการณ์ของพวกเขา การแสดงออกภายในบริบทเฉพาะเรื่องได้แก่ คำพูด หนัดตาท่า ทางและร่องรอยอื่น ๆ

(3) จากการศึกษากระบวนการปฏิสัมพันธ์ได้พบว่า คนเรามีวิธีที่จะสร้างความเป็น จริงได้หลายวิธี ดังเช่นที่ Aeron Cicourel ได้วิเคราะห์แยกไว้ 3 วิธีหรือเทคนิคคือ ก) การแสวง หารูปแบบปกติ ซึ่งจะกระทำกันเมื่อเกิดความคลุมเครือว่าอะไรคือ ความเป็นจริงซึ่งความคลุม เกรือนี้ เป็นอุปสรรคต่อการปฏิสัมพันธ์ ผู้ที่เผชิญกับปัญหานี้ก็จะแสดงอาการปฏิกิริยาบอกแก่กันและ กันว่าให้กลับไปสู่ความเป็นปกติในสถานการณ์ของบริบท ถือได้ว่าคนเรามีวิสัยทัศน์ในเรื่องรูป แบบปกติสำหรับสถานการณ์หนึ่งอยู่แล้วหรือถ้าไม่มีก็จะถูกกระตุ้นให้มีวิสัยทัศน์ดังกล่าว (ข) คนเรต่างก็ถือว่าและพยายามบอกคนอื่นว่าตัวเองมีประสบการณ์อย่างเดียวกันกับของคนอื่นถ้า เปลี่ยนที่กัน ดังนั้นไม่ควรสนใจในเรื่องความแตกต่างที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิต ส่วนมากใน การปฏิสัมพันธ์ก็จะมีอาการบอกให้รู้ว่า การมองโลกที่ตรงกันมีอยู่จริง (ค) ใช้หลัก Et Cetera กล่าว คือในการปฏิสัมพันธ์จะมีสิ่งที่พูดไม่จบหรือปล่อยวางไว้อยู่ไม่ใช่น้อย ดังนั้นผู้รับฟังมักจะเติม คำหรือข้อความเอาเองว่า ความหมายที่ไม่ได้กล่าวไว้หรือละไว้ในฐานที่คิดว่าเข้าใจกันแล้ว (แต่ ตั้งใจที่จะให้เป็นเช่นนั้น) นั่นคืออะไร ฝรั่งเศสจะมีวลี “you know” ติดปากที่เข้าลักษณะ Et cetera เท่ากับบอกให้อีกฝ่ายรู้ว่าอย่าซักไปให้เรือเสียโดยตอบว่า “No, I do not know”

(4) คนเราพยายามจัดลำดับและตำแหน่งหน้าที่ของผู้คนเอาไว้เพื่อที่จะได้เข้าใจความ หมายของการกระทำของพวกเขา มโนทัศน์ในเรื่องนี้ก็คือ social types ซึ่งหมายถึงไอเดียที่เรา ใช้เพื่อทำให้ดูเหมือนว่าโลกของเราเป็นระเบียบแบบแผน หรือทำให้เกิดความรู้สึกในเรื่องโครงสร้างสังคมขึ้นมา ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรม คนอื่นกำลังทำอะไร เขาเป็นใครนั้น ก็หาคำตอบ ด้วยการบ่งชี้ประเภททางสังคมของคนผู้นั้น เมื่อบ่งชี้ได้แล้วก็ตอบสนองการกระทำของเขาไปตาม นั้น²⁵

(5) จากคำถามที่ว่า เพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งความรู้ดีกว่าสังคมมีระเบียบนั้น คนเราจะ ใช้วิธีอะไร คำตอบที่ได้มาก็คือมโนทัศน์ practical reasoning ซึ่งหมายความว่าวิถีทางใดก็ได้ที่ คนเราใช้ไปเพื่อทำให้พฤติกรรมและบริบททางสังคมเป็นที่เข้าใจได้และดูคุ้นเคย ตัวอย่างเช่น ถ้า เราทักทายผู้ที่คุ้นเคยแล้วเขาไม่ตอบ เราก็จะเป็นผู้อธิบายเอาเองว่าเขาจะอารมณ์ไม่ดีที่คิดเช่น นี้ก็เพราะต้องการยืนยันว่า การพบกันครั้งนี้ตามความเป็นจริงแล้วก็คือปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คุ้น เคยกันนั่นเอง

สรุปรวมความแล้ว แนวคิดของนักสังคมวิทยากระแสต้นจะมีจุดรวมความสนใจอยู่ที่พฤติกรรมและการแปลความหมาย “อย่างเป็นทางการ” ของคนเรา ซึ่งทำหน้าที่ยืนยันว่าปรากฏการณ์ทางสังคมนั้นเป็นจริงนักสังคมวิทยาพวกนี้ถือว่าระเบียบสังคมเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการใช้ practical reasoning ของสมาชิกอย่างได้ผล ความสนใจของพวกเขาไม่ได้อยู่ที่ตัวการกระทำหรือตัวพฤติกรรมเอง แต่อยู่ที่การอธิบายหรือบอกเล่าให้ฟังว่าการกระทำเป็นอย่างไร และรับการกระทำมาโดยวิธีใด

เชิงอรรถ

1. Berelson, B. “Behavioral Sciences,” *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 1968, Vol.2, pp.40-44.
- 2.& 3. Berelson, B.(ed.),*The Behavioral Sciences Today*, N.Y. : Harper and Row, 1963, pp.2-3.
4. Ritzer, G. *Contemporary Sociological Theory*, 3rd. ed., N.Y. : McGraw - Hill 1992,p.7.
5. Sorokin, P.*Contemporary Sociological Theory*, N.Y.: Harper and Row, 1958, p.6.
6. รวบรวมและเรียบเรียงจาก
 - (1) Zeitlin, I.M.*Ideology and the Development of Sociological Theory*, N.J.:Prentice Hall, Inc.,1968, Chps.12-13.
 - (2) Turner,J.H.*The Structure of Sociological Theory*, Illinois : The Dorsey Press, 3rd.ed.,1982, Chps.10-15.
 - (3) Ritzer,G.อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 4 บทที่ 1
 - (4) Wilson,J.*Social Theory*, N.J.: Prentice-Hall,1983, Chps.3,8.
7. Schwartz,M. and S. Stryker. *Deviance, Selves, and Others*, Washington D.C.: American Sociological Association.
8. Reckless, W.C.,et al., “Self Concept as an Insulator Against Delinquency,”*American Sociological Review*, 1956, Vol.21, pp. 744-46.
9. (a) Kaplan, H.B.*Self-Attitudes and Deviant Behavior*, Calif : Pacific Palisades,1975.
- (b) Kaplan, H.B.*Deviant Behavior in Defense of Self*, N.Y.: Academic Press,1980.

10. Kaplan, H.B. et.al., "Deviant Peers and Deviant Behavior," *Social Psychology Quarterly*, 1987, Vol.50, pp.277-84.
11. Cohen, A.K. *Deviance and Control*, N.J.: Prentice-Hall, 1966, p.98.
12. Goffman, E. *The Presentation of Self in Everyday Life*, N.Y.: Garden City Doubleday & Co., Inc., 1959.
13. Shibutani, T., "A Cybernetic Approach to Motivation," in Buckley, W., (ed.) *Modern Research for the Behavioral Scientist*, 1968, pp.330-36.
14. Miyamoto, F., "Self, Motivation and Symbolic Interactionist Theory," in Shibutani, T. (ed.), *Human Nature and Collective Behavior*, N.J.: Prentice-Hall, Inc., 1970, p.279.
- 15,16 Wilson, อังแล้วในเชิงอรรถที่ 6 (ข้อ 4), pp. 131-132.
17. Becker, H.S. *Outsiders : Studies in the Sociology of Deviance*, N.Y.: The Free Press, 1963, p.23.
18. Homans, G.C., "Social Behavior as Exchange," *American Journal of Sociology* 1958, Vol.63, pp. 597-606.
_____, *Social Behavior : Its Elementary Forms*, N.Y.: Harcourt, Brace and World, 1961.
- 19,20. Turner, อังแล้วในเชิงอรรถที่ 6 (ข้อ 2) หน้า 198, 200-208.
21. Homans, 1961, op.cit. p.55.
- 22, 23, 24. Homans, G.C. *Social Behavior : Its Elementary Forms*, revised ed., 1974, p.22, 29, 43.
- 25, 26, 27. Turner, อังแล้วในเชิงอรรถที่ 6 (ข้อ 2) บทที่ 12
28. Emerson, R. "Operant Psychology and Exchange Theory", in Burgess and Bushell, Jr. (eds.) *Behavioral Sociology*, N.Y.: Columbia University Press, 1969, pp.379-405.
29. Turner, อังแล้วในเชิงอรรถที่ 6 (ข้อ 2) หน้า 290-291.
30. Emerson, R. "Social Exchange Theory," in Rosenberg and Turner (eds.) *Social Psychology*, N.Y : Basic Books, 1981, p.34.
31. Turner, อังแล้วในเชิงอรรถที่ 6 (ข้อ 2) หน้า 293-299.

32. Heath, A. *Rational Choice and Social Exchange*, Cambridge University Press, 1976, pp. 7-17.

33. Wilson, อ่างแล้วในเชิงอรรถที่ 6 (ข้อ 4) หน้า 39.

34. รวบรวมและเรียบเรียงจากผลงานของ Turner และ Wilson ที่อ้างไว้แล้วในเชิงอรรถที่ 6 (ข้อ 2 และ 4) บทที่ 18 และ บทที่ 9 ตามลำดับ
